

Jasna Turkalj*

Vjerska problematika u pravaškom tjedniku *Hervatska* 1871. godine**

U radu se na osnovi literature i periodike, prvenstveno priloga u pravaškom tjedniku *Hervatska*, daje pregled shvaćanja Ante Starčevića, Eugena Kvaternika, mladih suradnika u uredništvu i dopisnika pravaškoga lista o raznim pitanjima vezanim uz crkvenu i vjersku problematiku. U *Hervatskoj* će se pod utjecajem zbivanja na unutrašnjopolitičkoj sceni i u Europi tematizirati ukidanje Papinske Države i papina svjetovna vlast, izbor biskupa u Hrvatskoj, a osuda biskupa Strossmayera zbog njegovih istupa na Prvom vatikanskom koncilu bit će začetak žestokoga sukoba koji će se sljedećih mjeseci, a napose u vrijeme izbora za Hrvatski sabor i nakon njih, rasplamsati između pravaša i katoličkoga svećenstva koje je slijedilo strossmayerovsku Narodnu stranku. Prva opća hrvatska učiteljska skupština otvorila je u pravaškom tjedniku pitanje kontrole i nadzora Crkve nad javnim školama, dok je Pariška komuna iznijela na vidjelo različita shvaćanja o ulozi vjere u društvu, napose između Kvaternika i mladih suradnika *Hervatske*.

Ključne riječi: tjednik *Hervatska*, 1871., Eugen Kvaternik, Ante Starčević, hrvatsko društvo, vjera, Crkva, svećenstvo, politička i vjerska zbivanja u Europi i Hrvatskoj

Uvod

Pravaški nauk Ante Starčevića i Eugena Kvaternika romantička je nacionalna integracijska i politička ideologija nastala pod utjecajem doktrine Francuske revolucije o nacionalnoj državi koja nastaje uz pristanak i sudjelovanje suverene nacije, povijesnoga iskustva hrvatskoga naroda te polemike s političkim i

* Jasna Turkalj, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: jturkalj@isp.hr

** Rad je nastao u sklopu projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću (EuKor)*, IP-2018-01-2539.

društvenim okolnostima života hrvatskoga naroda onoga vremena, a biljeg su joj dale i različite osobnosti njezinih utemeljitelja.¹ U središtu je pravaške ideologije nacionalni cilj, stvaranje samostalne hrvatske države izvan granica Habsburške Monarhije ili moguće južnoslavenske države, dok je „liberalni sustav vrijednosti bio ugrađen u ideje, sredstva, putove, načine” o njezinu nastanku i unutrašnjem uređenju.² U vrijeme formuliranja pravaškoga nauka karakter liberalnih ideologija velikim su dijelom određivali nacionalizmi, što je bilo tipično i za njemačke, mađarske i talijanske ideologije i praksu, odnosno za društva i nacije o kojima je u znatnoj mjeri ovisio hrvatski razvoj.³ Starčević i Kvaternik temeljili su zahtjev za slobodu i samostalnost hrvatskoga naroda i države na povijesnom državnom pravu i prirodnom pravu, ali je u okviru legitimističke Habsburške Monarhije, koja je u drugoj polovini 19. stoljeća nametnula „povijesno pravo kao načelo unutrašnje teritorijalno-političke organizacije”, primat dobilo hrvatsko državno pravo kao ishodište, zakonito sredstvo i način za ostvarivanje postavljenoga cilja, odnosno za narodno i političko jedinstvo Hrvata.⁴ Vlastitom interpretacijom hrvatskoga državnog prava 1850-ih Starčević i Kvaternik odredili su teritorijalni opseg hrvatske države preko hrvatskih etničkih granica, smatrajući sve stanovnike toga područja Hrvatima, „ne samo u ‘političkom’ pogledu, nego su također očekivali da se i njezini stanovnici drugačijeg etničkog podrijetla osjećaju pripadnicima etnički shvaćene hrvatske nacije”.⁵ Oživotvorenje ideje samostalne hrvatske države ideolozi pravaštva temeljili su na razvijenoj nacionalnoj svijesti i izraženoj volji složnoga hrvatskog naroda, dok je drugi ne manje važan faktor bio razvoj međunarodnih odnosa u Europi tadašnjega vremena.⁶

¹ Mirjana Gross, „O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika”, *Časopis za suvremenu povijest* 4 (1972), br. 1: 25; Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 15, 33.

² Tereza Ganza Aras, „Postoji li u Hrvatskoj tradicija nacionalnog liberalizma”, u: *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*, ur. Grozdana Cvitan (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 1998), 77; Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb: Barbat, 2002), 116; Jasna Turkalj, „Liberalni nacionalizam Ante Starčevića”, u: *Zbornik radova 6. Strossmayerovih dana*, ur. Ivica Mandić (Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, 2008), 70.

³ Mirjana Gross, „Starčević nije sudjelovao u modernizaciji Hrvatske”, *Novi list* (Rijeka), 18. 11. 2000., 6. O tradicionalnom hrvatskom poimanju nacionalizma s pozitivnim predznakom u 19. stoljeću vidi: Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 6-7.

⁴ [Eugen Kvaternik], „Hrvatska izjava”, *Hrvatska* (Zagreb), 15. 1. 1871., 2; Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 54-58; Turkalj, „Liberalni nacionalizam Ante Starčevića”, 72.

⁵ Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 116-117.

⁶ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus nakladni zavod, 1992), 261-262; Jasna Turkalj, „Skidanje krinki’ – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim političkim glasilima (1868-1871)”, u: *Ante Starčević. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti*, ur. Stjepan Matković i Božidar Petrač (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2017), 179; Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 191.

Od početka neoapsolutizma 1850-ih do pod kraj 1870-ih Starčević i Kvaternik formulirali su sve važne elemente pravaškoga nauka, a u pravaškim političkim glasilima od kraja 1868. do listopada 1871. zajednički su ga propagirali s osnovnim ciljem koji je bio naznačen već u *Programu* časopisa *Hervat* 1868.: „Pravu i volji naroda hervatskoga pokazati snagu i sredstva, za da se njegovo preporodjenje, kako zakonito tako i uspješno obavi.”⁷

Pravaški tjednik *Hervatska* 1871. godine

Hervatska, prvo periodičko političko glasilo Stranke prava, izlazila je kao tjednik od 1. siječnja 1871. do ustanka u Rakovici, kad je 8. listopada 1871. objavljen i posljednji, 41. broj.⁸ Iako kratko, bilo je to razdoblje obilježeno važnim događanjima u Europi, Austro-Ugarskoj Monarhiji i Banskoj Hrvatskoj. Francuska, u koju su Starčević i Kvaternik polagali nade u svojim vanjskopolitičkim koncepcijama, poražena je u ratu s Pruskom,⁹ a neposredno nakon ujedinjenja Njemačke još

⁷ „Program”, *Hervat* (Zagreb), sv. I, 1868., 2. Program *Hervata* potpisao je urednik dr. Ivan Milutin Matok premda ga je napisao Starčević. Opširnije o programu *Hervata* vidi: Vera Ciliga, „O stavovima pravaša i narodnjaka prema političkim pojavama svoga vremena (1867-1871)”, *Časopis za suvremenu povijest* 5 (1973), br. 2: 79-80; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 243-244; Turkalj, „Skidanje krinki”, 182-184.

⁸ Kao vlasnik i izdavač *Hervatsku* do 27. kolovoza 1871. potpisuje Eugen Kvaternik. U dva broja (25. lipnja i 2. srpnja 1871.) Kvaternik *Hervatsku* potpisuje i kao odgovorni urednik, zamjenjujući privremeno stalnoga odgovornog urednika Vjekoslava Bacha, koji je otišao na odsluženje dvotjedne zatvorske kazne na koju je osuđen zbog članka A. Starčevića *Ukinutje granice* objavljenog još 1869. u II. svesku časopisa *Hervatska*. *Hervatsku* je 6. kolovoza 1871. u odsutnosti Bacha kao njegov zamjenik uredio Fran Matasić iako je Bach potpisan kao odgovorni urednik. U posljednjem, 41. broju od 8. listopada 1871. kao izdavač i urednik potpisan je Fran Matasić.

⁹ Budući da su povoljne međunarodne prilike smatrali važnim čimbenikom uspostave slobodne hrvatske države, Kvaternik i Starčević su, očekujući rat europskih sila, velike nade polagali u Francusku Napoleona III., koju su doživljavali kao provoditeljicu ideala Francuske revolucije, s tom razlikom što su kod Kvaternika u argumentaciji pravaške franko-hrvatske politike važnu ulogu imali i njegovi religijski osjećaji, odnosno on je u Francuskoj vidio i zaštitnicu katoličanstva ([Eugen Kvaternik], „Istočno pitanje razmatrano s hervatskoga stanovišta”, *Hervat*, sv. II, 1868., 77-80). Kvaternikova vjera u Providnost, odnosno uvjerenje „da nad sudbinom narodah bdije i odlučuje Bog, te da ni pojedini, ni društva, ni stranke, ni čitavi napokon narodi nisu no izvršitelji volje nevidljive one sile (...)”, nije ostavljala nimalo mjesta sumnji da će u ratu koji će se zametnuti u Europi pobjedu odnijeti napoleonizam boreći se pod „božjom zaštitom” za interese „glasa puka, glasa sina božijega” (*Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.* (Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića, 1862), 184; [Eugen Kvaternik], „Napoleon III. i Europa”, *Hervatska* (Zagreb), sv. IV, 1870., 296). Kao što je 1859. u knjizi *La Croatie et la confédération italienne* hrvatski narod predstavio kao narod „spasitelj” („predziđe kršćanstva”) kojem je Providnost odredila „zvanje” da stoljećima brani i spašava europsku civilizaciju i kulturu, Kvaternik 1870. ističe da je francuski narod „vojniki božji”, a u pojavi Napoleona III. vidi „očiti perst božji” ([Eugen Kvaternik], „Napoleon III. i Europa”, *Hervatska*, sv. IV, 1870., 297-298). Gross, *Izvorno pravaštvo*, 73, 265-266; Jasna Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku i politici do Rakovice (1867.-1871.)” (magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1998), 249, 252-255; Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 168, 261-262.

se nije sa sigurnošću znalo kakav će biti stav njemačkoga kancelara Bismarcka prema Austro-Ugarskoj Monarhiji i dualističkom uređenju.¹⁰ Okončan je i proces ujedinjenja Italije ukidanjem Papinske Države. Početkom 1871. raspušten je Hrvatski sabor, Levina Raucha na banskom je položaju zamijenio Koloman Bedeković, a Franjo Josip I. priklonio se privremeno federalističkoj struji u Austriji i imenovao Carla Hohenwarta za austrijskoga ministra predsjednika, što je značilo i porast važnosti federalistički orijentirane Narodne stranke u Bansknoj Hrvatskoj. I pitanje Vojne krajine i njezina ujedinjenja s Bansom Hrvatskom ulazi, osobito nakon Rauchova odlaska, u kvalitativno novo stanje.¹¹

U prvim mjesecima *Hervatska* je sadržajno slijedila časopise *Hervat* i *Hervatska*,¹² stavljajući težište na „historičke istine” i „politička načela prema mutežu austrijanštine” i njezinih sljedbenika, odnosno Narodne stranke u Hrvatskoj. Ocjenjujući dotadašnji rad „zarubljenim” te pod utjecajem međunarodnih i unutrašnjopolitičkih događaja koji su zahtijevali „preveliku pažnju” i brze odgovore, krajem ožujka 1871. najavljena je promjena uređivačke politike te *Hervatska*, odnosno Eugen Kvaternik kao vlasnik i Vjekoslav Bach kao odgovorni urednik, dnevnu politiku odlučuju staviti na prvo mjesto, dok se načelna pitanja potiskuju u drugi plan.¹³ Znatnu pozornost namjeravalo se pritom posvetiti razmatranju ustroja i značaja hrvatskoga društva.¹⁴ Još u pozivu na pretplatu u tzv. Otvorenom pismu od 25. studenog 1870., kojim su Kvaternik i Bach željeli pred „hrvatskim rodoljubivim občinstvom” predstaviti novi pravaški tjednik, bilo je među ostalim istaknuto da svi pripadnici hrvatskoga društva bez obzira na stalešku pripadnost, zvanje ili vjeru imaju istu „pred Bogom i narodom *dužnost*” braniti „presveta prava i slobodine hervatske; – a izgovora prema toj dužnosti neimade nikakva za nikoga, ni u koje ime”. Tek kad izbore sva svoja prava, „tada se može, u ime božje, ta velika ‘narodna’ stranka”, s obzirom na sredstva kako da se postignuta sloboda što uspješnije sačuva, podijeliti na različite razrede, težnje i osvjedočenja. „Aristokracija, demokracija i buržoasija; klerikalizam i slobodnjačtvo; konzervativizam i liberalizam” mogu opet u državnom društvu preuzeti zadaću da svatko prema svojem „geniju i osvjedočenju” doprinosi općem dobru.¹⁵ Smatrajući da je sloga, odnosno složna volja svih staleža hrvatskoga društva nužan preduvjet za

¹⁰ Gross, *Izvorno pravaštvo*, 284.

¹¹ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 245-247; Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske; Školska knjiga, 1981), 218.

¹² Pravaški časopisi *Hervat* i *Hervatska* koji su izlazili od studenog 1868. do veljače 1870. nisu bili periodičke publikacije, nego su povremeno izlazili u sveščićima različitoga opsega od 31 pa do 111 stranica, a pojedine su rasprave objavljivane i u nastavcima.

¹³ „Na znanje”, *Hervatska*, 26. 3. 1871., 1.

¹⁴ Gross, *Izvorno pravaštvo*, 289.

¹⁵ Eugen Kvaternik, Vjekoslav Bach, *Gospodine* (Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, s. a.), 3. „Otvoreno pismo” od 25. studenog 1870. u vezi s izdavanjem političkoga časopisa *Hervatska* naslovljeno

uspostavu samostalne hrvatske države, Kvaternik je upravo taj dio „Otvorenoga pisma” citirao još u dva članka objavljena u *Hervatskoj* tijekom 1871.¹⁶

Da bi se u „raztočenom“ hrvatskom narodu u skladu s narodnim potrebama i u duhu vremena pronašao način za uspostavljanje nužnoga „blagotvornog sklado-glasja”, Kvaternik je početkom travnja 1871. obavijestio čitateljstvo da se namjerava u pravaškom glasilu baviti razmatranjem hrvatskoga društva te da će ujedno dati i prijedloge za njegovo preuređenje. U tu svrhu, istaknuo je, proučit će sve njegove „razrede”: „boljarstvo, sveštenstvo, gradjanstvo, seljačstvo, proletariat” i hrvatsku „mladost” te upoznati javnost s građanskim i religijskim institucijama koje upravljaju tim društvom.¹⁷ *Hervatska* će, međutim, veliku pažnju posvetiti jedino katoličkom svećenstvu, i to ne na način kako je to vjerojatno Kvaternik zamišljao najavljujući spomenutu analizu, a pod utjecajem aktualnih zbivanja u Europi i Banskoj Hrvatskoj iznijet će pravaški prvaci i ostali suradnici pravaškoga tjednika svoja shvaćanja o nizu pitanja vezanih uz crkvenu i vjersku problematiku.

Crkvena i vjerska problematika u tjedniku *Hervatska*

Jedno od zbivanja koje je privlačilo pozornost međunarodne, pa i hrvatske javnosti bilo je od rujna 1870. pripajanje Rima Italiji i ukidanje Papinske Države, čime je završeno nacionalno ujedinjenje Italije. Već u prvom broju *Hervatske* Kvaternik naglašava da su Talijani „oteli (...) to lukavo, ali nesmotreno, sveti grad *Rim*”, najavljujući da će se pravaški tjednik posebno osvrnuti na taj „prevažni” događaj.¹⁸ Međutim, Kvaternikov opsežniji osvrt na taj događaj je izostao, vjerojatno zato što su se njegova katolička uvjerenja na tom pitanju razilazila s načelom nacionalnoga ujedinjenja koje je odlučno zastupao kad je bila riječ o ujedinjenju hrvatskoga naroda i svih hrvatskih teritorija u jednu državu.¹⁹ Komentirajući tek kratko proglašenje Rima talijanskom prijestolnicom, napominje da se „ljuto” varaju oni koji misle da je time „završena drama Italije”.²⁰ Povodom peticije koju je francuski episkopat uložio u prilog „rimske stolice” Kvaternik konstatira da je rimsko pitanje „zameršeno” i da je unaprijed bilo jasno da Francuska u postojećim okolnostima, odnosno nakon poraza u ratu s Pruskom i ujedinjenja

Gospodine i s pravaškom krilaticom „Bog i Hrvati!” objavljeno je kao poseban spis. Opširnije vidi: Gross, *Izorno pravaštvo*, 284-286; Turkalj, „Skidanje krinki”, 226-230.

¹⁶ [Eugen Kvaternik], „Nesporazumljenja”, *Hervatska*, 4. 6. 1871., 2; [Eugen Kvaternik, Vjekoslav Bach], „K smeru stranke prava”, *Hervatska*, 10. 9. 1871., 1.

¹⁷ [Eugen Kvaternik], „Sabor”, *Hervatska*, 2. 4. 1871., 1-2; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 280; Gross, *Izorno pravaštvo*, 294.

¹⁸ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 1. 1. 1871., 2.

¹⁹ Tomislav Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici 1859.-1871. godine”, *Povijesni prilozi* 16 (1997): 200.

²⁰ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 9. 7. 1871., 2.

Njemačke, neće posredovati u korist pape, no tko god poznaje prošlost francuskoga naroda i „raspoloženja katolička u *puku*” prema rimskom pitanju, jasno mu je da će upravo to pitanje, koje je u stanju na noge dići milijune katolika, svaka francuska vlada „u svoje vreme” znati upotrijebiti protiv svojih neprijatelja. Pritom je Kvaternik posebno računao na simpatije koje Francuska može zadobiti među 20 milijuna njemačkih katolika zbog sve većega zaoštavanja vjerskih sukoba u Njemačkoj između pripadnika Katoličke crkve i protestanata koji su uživali podršku carske vlade na čelu s Bismarckom.²¹ Iako prikriveno, između redaka moglo bi se iščitati da se Kvaternik nada ponovnoj uspostavi Papinske Države, tim više što i *Hervatska* i dalje vjeruje da poraz Francuske nije konačan. Kvaternik ističe da su se njemačkim ujedinjenjem u opasnosti našli svi europski narodi, a i sami Nijemci kao pobjednici izvrgnuti su „kolebanjem i pogibelim u moru neizvestnosti politike europske”. Francuska je samo privremeno i prividno podlegla, a iz „nenaravnoga položaja europskoga” logično slijedi i oporavak Francuske, koji će donijeti „novo i konačno slabljenje Njemačke”, zaključuje Kvaternik predviđajući budući sukob u Europi.²²

Za razliku od Kvaternika, Starčević je u *Hervatskoj* vrlo jasno iznio svoj stav o ukidanju Papinske Države i papinskoj svjetovnoj vlasti. U maniri učitelja koji ljudima objašnjavaju stvari o kojima se svađaju samo zato što ih ne razumiju, Starčević je čitatelje *Hervatske* najprije uputio u to kako su nastale papine „tri krune” koje čine papinsku tijaru, a po kojima je on vladar Rimske biskupije, vladar Crkve i vladar države.²³ U vremenu slobode i „najčistieg sjaja kerstjanstva”, ističe Starčević, svi su se darovi koje je Rimski biskupija dobivala, odnosno sva se crkvena imovina koristila za uzdržavanje svećenstva i siromašnih kršćana, a rimski su pape starinom uživali najveći ugled i imali najveću moć. No, pape su od sluga Boga i rimskoga puka postali gospodari Rimljana prisvojivši si i sve dotad zajedničko vlasništvo te su pomogli da „iz najsavršeniega, najsvetiega sustava društvena” nastane „najtežji despotizam”, zaključuje Starčević, priznajući ipak papama velike zasluge u obrani domovine i slobode vjere od svjetovnih vladara i država.²⁴ Upravo je svjetovna despotska vlast papa razlog što su pape kao „kervoloci državni” izgubili ugled i u „stvarih vere”, a „samovoljno svetovno gospodovanje” papa, smatra Starčević, glavni je uzrok odvajanja istočne i zapadne Crkve te pojave reformacije. Uvijek u vlasti Francuske, Njemačke ili Austrije, pape kao svjetovni vladari vođeni osobnim slabostima ili državničkim razlozima nisu nigdje bili ono što su po Starčevićevu uvjerenju morali biti – „slobodni učitelji” i branitelji prava i naroda od njihovih tlačitelja. Smatrao je također da pape trebaju biti birani „po celoj cerkvi”, a ne samo iz kuta Italije i ne samo od kardinala koje

²¹ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 30. 7. 1871., 2.

²² [Eugen Kvaternik], „Europejsko pitanje”, *Hervatska*, 14. 5. 1871., 1-2.

²³ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hervatska*, 29. 1. 1871., 2-3.

²⁴ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hervatska*, 29. 1. 1871., 3.

pape sami biraju i njihovi su podložnici. Što se tiče pape kao svjetovnoga vladara, Starčević smatra da Rimljani imaju „presveto pravo” tražiti od papa da im vrate njihova prava i slobodu, a ako budu odbijeni, imaju „podpuno pravo, papu makar onako urediti, kako no Francezi urediše Ludovika XVI”.²⁵ Starčević je tako u skladu s pravaškom ideologijom na primjeru Papinske Države i Rimljana preslikao put Hrvata prema slobodi i samostalnoj državi, s tom razlikom što u hrvatskom slučaju, razumljivo, nikad nije spomenuo pravo hrvatskoga naroda da fizički eliminira vladara ako ne udovolji njegovim pravednim zahtjevima. Iako je bio protivnik papinske svjetovne vlasti nastale nezakonitim putem „na grobu pravah i slobode rimskoga pučanstva”, Starčević je optužio Talijane za „prосто razbojničstvo” jer su nasilno oružjem oteli od pape Rim i Rimljane.²⁶ Osvojiti silom ma i jednu dušu, a kamoli državu, to je zločin od kojega nema većeg, ističe Starčević polazeći od pravaškoga programa koji zastupa načelo narodnosti, koje je „sveto jer izvire iz volje naroda koj je svet”. Naglašava da se dijelovi jednoga naroda, ako on to želi, mogu ujediniti u jedno međunarodno tijelo, odnosno državu, ali se to ne smije dogoditi silom i protiv volje naroda. Nitko nema pravo nepozvan se upletati u poslove neke države, a Rim i papa tijekom stoljeća bili su „osebnom državom”, stoga, zaključuje Starčević, jednako su sagriješili Talijani srušivši „gospodovanje pape” kao i Francuzi braneći ga.²⁷

Razmatrajući pitanje papine svjetovne vlasti, izložio je Starčević i svoje mišljenje o postupku imenovanja biskupa, napose od vremena kad „uz napredak vere, imatka, dužnostih, odnošajah, moradiahu biškupi kako u službi tako i u časti poskočiti”. Nekad su vjernici, ističe Starčević, birali svoje biskupe među svećenicima koji su zbog svojega znanja i svetosti bili najugledniji, a onda su biskupi oduzeli Crkvi i vjericima to pravo te su se dali birati „samo od onih kukavnih cerkvenjakah”.²⁸ Ova „strahota”, po Starčevićevu sudu, bila je posljedica toga što su „puk i pravi cerkvenjaci” za biskupe birali poštene ljude, a oni koji su htjeli „biškopovati” nisu bili takvi.²⁹

²⁵ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hrvatska*, 29. 1. 1871., 4.

²⁶ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hrvatska*, 29. 1. 1871., 4.; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 289; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 200; Tomislav Markus, „Društveni pogledi Ante Starčevića”, *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 3: 843.

²⁷ [Ante Starčević], „Rim i Talijani”, *Hrvatska*, 8. 1. 1871., 2-3.

²⁸ Kasnoantički i ranosrednjovjekovni postupak izbora biskupa po kojem su izborno tijelo koje ističe kandidaturu zajedno činili dijecezanski kler i vjernici biskupije, a kandidata je posvećivao nadbiskup metropolit, vrijedio je do reforme pape Grgura VII. Jadranka Neralić, „Biskup Ivan Trogirski (1064.-1111.) osnivač benediktinskog samostana sv. Nikole”, u: *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei. Zbornik radova prigodom 950 obljetnice utemeljenja*, ur. Vanja Kovačić i Jozo Milanović (Trogir: Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, 2014), 96.

²⁹ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hrvatska*, 29. 1. 1871., 3.

Pitanje imenovanja biskupa u Hrvatskoj razmatrala su oba pravaška prvaka. Kvaternik je još sredinom 1870., kad je nakon smrti Jurja Haulika (1869.) bilo aktualno imenovanje novoga zagrebačkog nadbiskupa, svjestan da i nakon stjecanja formalne crkvene neovisnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj (1852.) ugarska vlada i dalje nastoji nametati promađarski orijentirane svećenike za zagrebačke nadbiskupe,³⁰ u spisu *Rieč u sgodno vrieme* istaknuo da se tu prvenstveno radi o političkoj igri te da Hrvati mogu jedino željeti da dobiju za „verhovnoga pastira muža ugledna; duboke moralnosti; crkveno učena i napredna” da bi puk moralno napredovao, dok narodu ne bude vraćeno uskraćeno „državno-crkveno pravo, da si sam bira svoje biskupe”, koji će „tek onda biti stupovi takodjer narodno-politični”.³¹ I Starčević se pitanjem izbora biskupa pozabavio s aspekta povijesti javnoga prava Kraljevine Hrvatske. Posežući za hrvatskom prošlošću, pozivao se Starčević na prisegu kralja Kolomana danu Trogiranima 1108., kojom se obvezao da će poštovati pravo iz vremena domaćih hrvatskih kraljeva i da će potvrditi biskupa kojega izaberu narod i svećenstvo.³² U vrijeme pape Honorija III. (1217.), nastavlja Starčević, puk više nije neposredno birao, već samo predlagao kandidata za biskupa, a birali su ga svi svećenici, da bi 1248. Zagrebački kaptol („po prilici kanonici”) bez puka i nižega svećenstva sâm izabrao biskupa.³³ Posebno bitnim smatrao je istaknuti da se još sredinom 13. stoljeća „ne zna za kralja kod naimenovanja biškupah Hervatske”. Ne zna Starčević kada je i kako pravo izbora biskupa „oteto” najprije narodu, a zatim i nižem svećenstvu te kada su ga i kako prisvojili kraljevi, no smatra da je to pravo hrvatskom puku i „cerkvenjakom” nepravедno oduzeto te da mu ga zato treba vratiti.³⁴ Također je bio mišljenja da bi narod trebao birati svoje svećenike i zajedno s njima upravljati

³⁰ Zoran Grijak, „Hrvati i Sveta Stolica od 1790. do 1918.”, u: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 626.

³¹ Eugen Kvaternik, *Rieč u sgodno vrieme* (Zagreb, 1870), 22-24.

³² Kralj je na ugarskom crkvenom području svoju duhovnu dimenziju izvodio iz nasljeđa sv. Stjepana, prvoga ugarskoga kralja, koji je započeo širi proces kristijanizacije u Ugarskom Kraljevstvu i bio zaslužan za organizaciju crkvenoga ustrojstva. Zagrebačka biskupija, koju je osnovao kralj Ladislav I. krajem 11. stoljeća, uključena je u to duhovno područje preko institucije vladara, čime je i patronatsko pravo od početka bilo ugrađeno u njezino svećeničko društvo. Marko Jerković, „Imenovanje papinoga kapelana Timoteja zagrebačkim biskupom 1263. godine: studija o odnosima srednjovjekovnih središta moći”, *Croatica Christiana periodica* 39 (2015), br. 76: 33.

³³ Riječ je o biskupu Filipu od Türja (1247./48. – 1262.), koji je došao iz redova „kraljevih ljudi”, a prije biskupske promocije bio je kraljičin kancelar. S obzirom na to da su zagrebački kanonici vijećali o novom biskupu, Filipov slučaj svjedoči o uključenosti zagrebačkih kanonika u biskupska imenovanja. Zbog skandala povezanog s Filipovim izborom pojedini su kanonici bili pod kaznom izopćenja, a Filip je promoviran kraljevom intervencijom. Iako je bio upoznat s nepravilnostima prilikom izbora, kaločki je nadbiskup Filipa potvrdio za zagrebačkoga biskupa. Jerković, „Imenovanje papinoga kapelana Timoteja” 30, 36.

³⁴ „Imenovanje biškupah u Hervatskoj kraljevini”, *Hervatska*, 5. 2. 1871., 2.

crkvenom imovinom, a svećenici bi trebali dobivati redovnu plaću,³⁵ jer ih preveliko siromaštvo ili preveliko bogatstvo odbija od njihova zvanja.³⁶

O svemu što se tiče vjere i Crkve treba odlučivati Crkva, „a ne nitko drugi, nitko izvan nje, nitko osim nje”,³⁷ smatrao je Starčević, poričući pravo svjetovnim vladarima da se miješaju u pitanja vjere i crkvenoga nauka, „u misli, u duševnost, u nazore, osebna prava državljanjah”.³⁸ Kao primjer je istaknuo turske vladare, koji se nikad nisu upletali u vjerska pitanja i koji „štuju svetost svačije duševnosti”. U pitanju vjere nema prema drugima pravo ni većina ni manjina, jer „tu stoji svatko o sebi i za se” te ima pravo „slušati, učiti, slediti onu veru koja po njegovu sudu najbolje odgovara njegovu odnošaju naprama bogu”.³⁹ I u programatskom *Naputku za pristaše Stranke prava*⁴⁰ Starčević se u skladu s liberalnim načelima,⁴¹ ali i potrebama svojega nauka po kojem je hrvatska nacija bila određena kao više-vjerska zajednica, izjasnio za vjersku toleranciju naglašavajući da vjera spada u područje „duševnosti” i da se nijedan narod ne smije dijeliti po vjerskoj osnovi. „Vera mora biti slobodna tako, da nesmi nitko u ničiju dirat ni svoju drugomu namećati; da narod različan verom nu jedan narodnostju i domovinom, ima biti jedan i u sreći i slobodi.” Vjerskom neslogom među, po njegovu mišljenju, jednim narodom u Hrvatskoj koriste se njegovi neprijatelji, upozorio je pravaški prvak.⁴²

U *Hrvatskoj* je Starčević nastavio s napadima na biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Dok ga je dotad žestoko osuđivao kao ideologa jugoslavenstva, zagovornika

³⁵ Pitanje uzdržavanja nižega svećenstva preko plaće bilo je prisutno i u tisku 1848./1849. te u prijedlogu saborskoga Odbora za izradu osnove o crkvenom i prosvjetnom ustrojstvu iz 1849. Vlasta Švoger, „Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852.”, *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 126, 136; Iskra Iveljić, „Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine”, *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 2-3: 28.

³⁶ „Izbori”, *Hrvatska*, 28. 5. 1871., 2; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 295-296.

³⁷ [Ante Starčević], „Papa – vladar”, *Hrvatska*, 29. 1. 1871., 4.

³⁸ Starčević je reagirao na pisanje ugarskoga lista *Pester Lloyd*, koji je zastupao gledište da ugarski kralj ima pravo u svojoj državi dopustiti ili zabraniti proglašenje papinskih pisama, odnosno da to pravo mora primijeniti na papino pismo kojim se obznanjuju zaključci Prvoga vatikanskoga koncila. [Ante Starčević], „Placetum regium”, *Hrvatska*, 9. 4. 1871., 1.

³⁹ [Ante Starčević], „Placetum regium”, *Hrvatska*, 9. 4. 1871., 1-2; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 290.

⁴⁰ *Naputak* se u Banskoj Hrvatskoj dijelio kao letak prije svibanjskih saborskih izbora 1871., a u *Hrvatskoj* je objavljen tek 2. srpnja 1871. pod naslovom *Našim prijateljem*.

⁴¹ Pavo Barišić ističe da se liberalne zasade u Starčevićevu djelu očituju „ponajprije u osobnom liberalnom stajalištu prema slobodi za sve, političkoj i osobnoj, prosvjetiteljstvu, demokratskim načelima, ideji ljudskih prava, pravnoj državi, vladavini prava, vjerskoj snošljivosti, liberalnim zakonima, javnom mišljenju”. Kao primjer u kojem se očituje Starčevićev „krajnje liberalan pristup ideji vjerske snošljivosti i traži razlučivanje vjerskih osvjedočenja od državnoga utjecaja” Barišić navodi 13. članak iz *Naputka*. Pavo Barišić, *Ante Starčević. Ideali slobode i prava* (Zagreb: Školska knjiga, 2022), 251, 261.

⁴² [Ante Starčević], „Našim prijateljem”, *Hrvatska*, 2. 7. 1871., 4; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 290; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 293.

rešavanja hrvatskoga pitanja u okviru federalistički preuređene Habsburške Monarhije i austrofilstva,⁴³ nakon zbivanja na Prvom vatikanskom koncilu napao ga je i kao izdajicu katoličke vjere.

Prvi vatikanski koncil, koji je papa Pio IX. sazvao bulom *Aeterni Patris* (29. lipnja 1868.), trebao je odgovoriti na pitanja i probleme s kojima se Katolička crkva suočila zbog sve većega utjecaja suvremenih političkih ideologija i filozofskih nazora, postići „ujedinjenje svih katolika u jednodušnoj manifestaciji vječnih istina” te prilagoditi crkvenu praksu i disciplinu novim prilikama u svijetu.⁴⁴ Na Koncilu, koji je s radom započeo 8. prosinca 1869. u Rimu, sukobile su se dvije struje koje su se razvile u krilu Katoličke crkve. Liberalnu manjinu, odnosno opoziciju koja se usprotivila dogmi o papinoj nezabludivosti i koja je nastojala oslabiti *Syllabus* (1864.),⁴⁵ predvodio je bečki nadbiskup kardinal Othmar Rauscher, a glavnim joj je govornikom bio biskup Strossmayer.⁴⁶ Osobito veliku pozornost u svjetskom tisku, ali i nezadovoljstvo sudionika Koncila, izazvalo je Strossmayerovo odlučno protivljenje nacrtu konstitucije *De doctrina catholica* (*O katoličkoj vjeri*), koja je sve zablude suvremenoga svijeta pripisivala protestantizmu. Strossmayer je priznao da su protestanti kao i razni drugi pokreti proizašli iz protestantizma „mnogo skrivili, što su prezreli i smatrali suvišnim” autoritet Katoličke crkve,⁴⁷ no, zalažući se za suradnju katolika i protestanata u izgradnji kršćanske civilizacije, smatrao je da i među njima ima onih koji zaslužuju da se na njih primijene riječi velikoga Augustina: „U zabludi su, ali u dobroj vjeri u zabludi. Heretici su, heretici, ali hereticima ih nitko ne smatra.”⁴⁸ Premda je zbog svojega stava otjeran s govornice, iz dokumenta je ipak izbačeno sve ono na što je Strossmayer upozoravao, čime je kasnije omogućen otvoreni dijalog katoličanstva s

⁴³ Tomislav Markus, *Solidarnost i sukob interesa na slavenskom Jugu. Južni Slaveni u hrvatskoj političkoj misli 1844.-1918.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012), 71-71.

⁴⁴ Srećko Dragošević, „Prvi vatikanski sabor (uz stogodišnjicu)”, *Crkva u svijetu* 5 (1970), br. 1: 54-58; Mateo Bratanić, Andrea Pandurić, „Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku”, *Croatica Christiana periodica* 41 (2017), br. 79: 21-24; Ana Biočić, Jasna Turkalj, Anamarija Žunabović Juričić, „Prilog političkom djelovanju svećenika pravaša. Juraj Žerjavić zastupnik u Hrvatskom saboru (1897.-1902.)”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36 (2018): 180.

⁴⁵ Papa Pio IX. objavio je 8. prosinca 1864. encikliku *Quanta Cura*, kojoj je pod naslovom *Syllabus errorum* dodao katalog s 80 za katolike neprihvatljivih zabluda i zastranjivanja suvremenoga svijeta. Marko Medved, „Katolici i politika: Od *Syllabusa* Pija IX. do Drugoga vatikanskoga koncila”, *Riječki teološki časopis* 21 (2013), br. 2: 352.

⁴⁶ Ana Biočić, *Svećenici u politici: djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom saboru 1868.-1871.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018), 30; Bratanić, Pandurić, „Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku”, 31; Dragošević, „Prvi vatikanski sabor”, 58-60.

⁴⁷ Janko Obreški, *Strossmayerovi govori na Vatikanskom koncilu* (Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete u Zagrebu, 1929), 81.

⁴⁸ Slavko Slišković, „Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”, *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 215.

protestantizmom.⁴⁹ Suprotstavio se Strossmayer i donošenju dogmatske konstitucije o papinoj nezabludivosti *Pastor aeternus* smatrajući da će ona spriječiti sjedinjenje Katoličke i Pravoslavne crkve, za koje se on snažno zalagao.⁵⁰

Starčević je Strossmayera zbog istupa na Koncilu proglasio oruđem bečke kamafile, ističući da njegovo „znanje” u Zagrebu i Rimu izaziva smijeh i „sablazan”.⁵¹ U *Pismima Magjarolacah* „bezobrazno” ponašanje „učitelja vere” u Rimu, gdje se usprotivio „svojoj najvišjoj oblasti u stvarih vere” i svoju vjeru od koje „poteže na tisuće forintah” pretpostavio drugoj, protumačio je Strossmayerovom željom da si priskrbi zasluge kod protestanata ne obazirući se na sablazan koju je izazvao tom izdajom katoličke vjere.⁵²

Mnogo više pažnje nego Starčević Strossmayerovim istupima u Rimu posvetio je religiozni Kvaternik, koji je Koncilom bio zaokupljen već od najave njegova održavanja. U *Hervatu* je 1868. pisao o „ogromnom religiozno-crkveno-političkom” značenju predstojećega Koncila,⁵³ a ubrzo zatim napisao je i članak *Obćeniti cerkveni sabor (koncil)*.⁵⁴ Premda je intencija članka bila utvrditi moralni autoritet pravaške prozapadne vanjskopolitičke orijentacije u kontekstu rješavanja istočnoga pitanja, u njemu su snažno došla do izražaja Kvaternikova religiozna uvjerenja.⁵⁵ Kvaternik je u članku usporedio Tridentski koncil i Prvi vatikanski koncil, odnosno europske političke odnose u 16. stoljeću s „političko-religioznih obstojnostih” u 19. stoljeću, želeći pokazati da su i onda papa i Francuska prevladali Njemačku i protestantizam u onodobnom njemačko-francuskom sporu (pitanje Rajne vezivalo se s istočnim pitanjem) kao što će, vjerovao je Kvaternik, i Koncil u Rimu, „koji stoji pod zaštitom izključivom politike i oružja francezkoga”, utjecati da „Ruso-Njemci” ne riješe istočno pitanje isključivo u svojem interesu.⁵⁶ Smatrao je da Njemačka i Austrija nemaju u Rimu nikakva utjecaja i da je Njemačka zbog protestantizma lišena utjecaja na svjetovnu politiku „nakoliko se ova kroz katolicizam u svietu izveršavati može”. Vrlo je oštro osudio „luteranizam čisto njemačko čedo” i Martina Luthera, koji se „usudio dirnuti i u svetinju osvedočenjah takodjer *dogmatičkih celoga hristjanstva*”, učeći i onu besmislicu da svatko može samostalno „tumačiti” kako ga je volja „temelje keršćanske, to

⁴⁹ Slišković, „Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”, 215.

⁵⁰ Grijak, „Hrvati i Sveta Stolica od 1790. do 1918.”, 627.

⁵¹ [Ante Starčević], „Hodkari”, *Hrvatska*, 29. 1. 1871., 1.

⁵² [Ante Starčević], „Pisma Magjarolacah. XV.”, *Hrvatska*, 17. 9. 1871., 2.

⁵³ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hrvat*, sv. II, 1868., 148.

⁵⁴ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 161-182.

⁵⁵ Ljerka Kuntić, „Vanjskopolitički pogledi pravaša od g. 1858. do 1871.” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 1961), 724.

⁵⁶ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 162-163, 176-177; Kuntić, „Vanjskopolitički pogledi pravaša od g. 1858. do 1871.”, 724; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 250.

jest *sveto pismo*”, što je moralo, smatrao je Kvaternik, „a priori podseći klicu i svakomu moralnomu, kamo li ne verozakonskomu društvu”.⁵⁷ Po njegovu sudu, luterizam se pretvorio u „*anti-keršćanske*” težnje usredotočivši se konačno u materijalizmu. Razmatrajući „u kakovom *političkom savezu*” su sve te religiozne pojave s obzirom na suvremeno doba, Kvaternik ističe da je upravo luterizam, podijelivši Nijemce, doveo do propadanja političke moći i ugleda Njemačke.⁵⁸ Unošenje vjerskoga razdora u narod ima dakle, zaključuje Kvaternik, i strašne političke posljedice, odnosno nestanak društvene sigurnosti i političke stabilnosti.⁵⁹ Iako izrijekom ne spominje pojedine odluke Hrvatskoga sabora iz 17. stoljeća o krivovjercima, protestantizmu i katoličkoj vjeri,⁶⁰ kao dobar poznavatelj hrvatske povijesti Kvaternik je vjerojatno mislio upravo na njih, odajući priznanje mudroj vjerskoj politici predaka koji su se, želeći spriječiti vjerske podjele među Hrvatima, i državnopravno nastojali ograditi od pogibelji.⁶¹ Katolicizam je, zaključuje Kvaternik, „ona sjajna luč, koja je čovečanstvu kroz viekove svetila na stazi napretka, koju su stazu samo opaki *katolici* nastojali potamnjenju deržati; nebojeći se Boga, upotrebljavajuć veru u opake svetske ili osobne sverhe”.⁶² Bio je siguran da Prvi vatikanski koncil može „samo sretnimi posljedci okruniti delo svoje, a čim će više ti posljedci odgovarati pravom i neoskvernjenom duhu katolicizma“, tim će se više općoj „majci cerkvi” približiti i svi prosvijetljeni, a od nje danas odvojeni članovi.⁶³ Izrazio je također uvjerenje da će na Koncilu hrvatski biskupi dostojno zastupati svoje biskupije.⁶⁴ Želio je da Koncil u Rimu pomiri rastrgano kršćanstvo i dokaže da Kristov nauk nije u suprotnosti sa svestranim napretkom ljudskoga duha, već mu je samo „uztezalo i mjerilo” da ostane u granicama „*zdravoga napretka*”.⁶⁵ Zbog ovoga članka neki su čitatelji ocijenili da

⁵⁷ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 164-165; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 250-251.

⁵⁸ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 166-167.

⁵⁹ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 168.

⁶⁰ O kontinuiranoj vjerskoj politici hrvatskoga plemstva u 17. stoljeću utemeljenoj na rimskom katolicizmu vidi: Ivana Jukić, „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687. godine”, u: *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama. Zbornik radova*, ur. Zrinka Blažević i Lahorka Plejić Poje (Zagreb: Matica hrvatska; Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, 2016), 85-97.

⁶¹ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 180; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 251.

⁶² [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 180; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 252.

⁶³ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 181.

⁶⁴ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 181; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 252.

⁶⁵ [Eugen Kvaternik], „Obćeniti cerkveni sabor (koncil)”, *Hrvat*, sv. III, 1869., 182.

je pravaško glasilo *Hervat* postalo „ultramontanac”,⁶⁶ a Kvaternik se u svojim dnevničkim zapisima žalio da ga „herdje” nisu razumjele i da nemaju pojma što čitaju. „Nije za guske seno”, zaključio je.⁶⁷ Kvaternik je ipak morao braniti pravaše od prigovora da u Hrvatskoj vode „katoličku politiku”, koji su vjerojatno bili potaknuti i člankom *Obćeniti cerkveni sabor*. Istaknuo je da Stranka prava svoju politiku ne gradi ni na kojoj posebnoj vjeri, nego na opće religioznim i moralnim osjećajima bez kojih društvo ne može opstati. Smatrao je da su pravaši izloženi tim optužbama samo zato što izvrgavaju „ruglu” onu „infamiju Slavoserbsku, da bi se između svih naroda svijeta samo mi Hervati, ‘u austrijske vlade sverhe’, po vjeri u *dvie* narodnosti ciepati imali, da nas tako oslabljene Švaba tim laglje uništi”.⁶⁸

⁶⁶ Ultramontanizam kao ekleziološko-pravna doktrina, prevladavajuća u 19. stoljeću osobito među katolicima u Francuskoj, prenaplašeno zastupa papino prvenstvo ne samo u vjerskim već i u društveno-političkim stvarima. Osnovne ideje pristaša ultramontanizma bile su prihvaćanje papine nezabludivosti, stoljetne crkvene hijerarhije te neovisnosti klera o državi, uz otpor različitim unutar katoličanstva nastalim pokretima (koncilijarizmu, galikanizmu, febronijanizmu i jozefinizmu) koji su i na teološkom i na praktičnom polju branili autonomiju mjesnih crkava prema Papinskoj kuriji te zagovarali jači nadzor države nad Crkvom, izloženoj sve izraženijem papinskom centralizmu. Da bi postigao unitarnu, zatvorenu, hijerarhijski profiliranu te strogo discipliniranu i centralistički orijentiranu Crkvu, ultramontanizam se okreće tradiciji protureformacije i skolastike. „Ultramontanizam”, u: *Opći religijski leksikon*, ur. Adalbert Rebić (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), 981; Iveljić, „Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine”, 22; Biočić, *Svećenici u politici*, 30-31; Slavko Slišković, „Pokreti i reforme Crkve u prošlosti”, *Bogoslovska smotra* 78 (2008), br. 2: 313, 315; Slavko Slišković, „Hrvatski katolicizam u 19. stoljeću”, u: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 225.

⁶⁷ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867-1870.)*, 24. veljače 1869., 284. Na *Dnevniku* koji se nalazi u posjedu autorice navedeno je da je pretipkan na pisaćem stroju prema rukopisnom prijepisu originala dr. Blaža Jurišića.

⁶⁸ [Eugen Kvaternik], „Sustav naših Slavoserbah”, *Hrvatska*, sv. IV, 1870., 357-359; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 288; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 199. I Starčević i Kvaternik odbacivali su vjeru kao kriterij nacionalne pripadnosti. Starčević je isticao da Rusija svoju istočnu politiku vodi kao tobožnja zaštitnica istočne Crkve, a put joj krče „Slavoserbi” potpomognuti od Austrije, kojoj odgovara podjela među Hrvatima. Pučanstvo istočne Crkve smatrao je starinskim čistim hrvatskim pučanstvom koje „Slavoserbi” žele učiniti srpskom narodnošću (Ante Starčević, „Stranke u Hrvatskoj. (Iz ‘Hervata’ god. 1868. svez. I. i II.)”, u: *Djela Dra. Ante Starčevića. 3. Znanstveno-političke razprave, 1894-1896.*, ur. Josip Bratulić (Varaždin: Inačica, 1995), 115-117). Kvaternik u *Hervatu* 1868. upozorava na to da je Rusija – koja, kao i njezina štitenica Srbija, želi iskorijeniti „Hervatstvo” – stvorila teoriju „po kojoj se narodnosti razaznivaju ne više po *kervi* i *historiji*, nego po *veri*”, te se na toj osnovi počelo dokazivati žiteljima „istočne vere” po hrvatskim zemljama da su Srbi jer su iste vjere kao oni preko Drine. Apelirao je „na istočnu svoju hervatsku braću”, odnosno na Srbe u Hrvatskoj, da tuđim spletkama za volju u ime vjere ne izdaju svoju narodnost. Poručivao im je da se ne moraju bojati za svoju vjeru te predložio da se osnuje „nezavisna n. pr. synoda ili patriarchat ‘pravoslavne hervatske cerkve’” (Eugen Kvaternik, „Istočno pitanje razmatrano s hervatskog stanovišta”, *Hervat*, sv. II, 1868., 56-59, 68-69). U *Hrvatskoj* 1871. Kvaternik je, usvajajući u potpunosti Starčevićevu apsolutnu negaciju postojanja srpskoga naroda, dodatno zaoštrio svoja stajališta tvrdnjama da „serbež”, koji je stvorio „mračni fanatizam verozakonski” i „bludnička znanost”, podržan „gnjusnim”, tuđinskim (austrijskim) nastojanjem ugrožava opstanak hrvatskoga naroda ([Eugen Kvaternik], „Serbia”, *Hrvatska*, 5. 3. 1871., 4; „Beogradska poruka

Kvaternik je još za trajanja Koncila održavao bliske veze s kaptolskim protivnicima Strossmayerova liberalnoga katolicizma, među kojima je bio i mladi kapelan i nadstojnik u nadbiskupskom orfanotrofiju dr. Juraj Žerjavić, kasnije župnik u Mariji Bistrici i istaknuti pravaški pristaša, s kojim se sastajao krajem ožujka i početkom travnja 1870., dijeleći u razgovorima njegovo veliko nezadovoljstvo Strossmayerovim istupima na Koncilu.⁶⁹ Đakovački biskup je „slepa kreatura bečka” i svojim ponašanjem u Rimu radi u korist Austrije, kojoj je na čelu vlade protestant Friedrich Beust, kazao je Kvaternik, upozorivši ujedno Žerjavića da obrati pozornost na to kako se Beč odnosi prema katolicizmu, misleći pritom vjerojatno na tzv. svibanjske zakone iz 1868., kojima je smanjen utjecaj Katoličke crkve u Austriji i prekršen konkordat iz 1855.⁷⁰ Žerjavić je ponudio Kvaterniku i uredništvo novoga katoličkog lista, koji bi ustao u obranu „katoličkih načela”, a koji su odlučili pokrenuti svećenici nezadovoljni Strossmayerovim istupima na Koncilu vezanim uz pitanje osude protestantizma i dogme o papinoj nezabludivosti. Kvaternik je odbio ponuđeno uredništvo, ali je obećao da će rado surađivati s novim katoličkim glasilom.⁷¹ Strossmayerov govor održan 22. ožujka 1870. prilikom rasprave o prerađenom tekstu konstitucije *De doctrina catholica*, kad je govorio protiv preoštrih izraza o protestantizmu,⁷² izazvao je kod Kvaternika

Hrvatom II.”, *Hrvatska*, 23. 4. 1871., 4). Isticao je da vjera mora biti čovjeku najveća svetinja, a ne „gogilište najcernijih zločina”. Smatrajući da postoji dovoljno sposobnih i svjesnih „cerkovnjakah”, Kvaternik je ponovno istaknuo potrebu osnivanja istočne hrvatske Crkve koja bi bila „patrijaršija pravoslavno-hrvatska” sa sjedištem u Zagrebu ili pak „sveta sinoda iste herv. cerkve” ([Eugen Kvaternik], „Beogradska poruka Hrvatima I”, *Hrvatska*, 16. 4. 1871., 3; „Razgled politike”, *Hrvatska*, 13. 8. 1871., 2). Gross, *Izorno pravaštvo*, 246; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 140-141, 143, 152-153, 156; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 192-193.

⁶⁹ Biočić, Turkalj, Žunabović Juričić, „Prilog političkom djelovanju svećenika pravaša”, 180. U Banskog Hrvatskoj među katoličkim svećenstvom nakon sloma neoapsolutizma, a s njime i slabljenja temelja konkordatske Crkve, nastaju dvije struje. Prva, ujedno jača, bila je liberalna struja čiji su glavni zagovornici, tumači i promicatelji bili kanonik Franjo Rački i biskup Strossmayer. Druga struja bila je konzervativna u duhu učenja pape Pija IX. Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 511-512.

⁷⁰ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867-1870.)*, 28. ožujka 1870., 539; Biočić, *Svećenici u politici*, 25, 52.

⁷¹ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867-1870.)*, 28. ožujka 1870., 540; Biočić, Turkalj, Žunabović Juričić, „Prilog političkom djelovanju svećenika pravaša”, 180; Milutin Nehajev, *Rakovica – o 125. godišnjici rakovičke bune i 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*, ur. Ivan Jurković (Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1996), 65-66.

⁷² Obreški, *Strossmayerovi govori na Vatikanskom koncilu*, 5, 75. Obreški navodi da je falsifikat toga Strossmayerova govora kao pamflet raspačavan po Italiji, Njemačkoj i Hrvatskoj, a poslije je doživio i češko i rusko izdanje. Prema tom pamfletu, Strossmayer je nastupao kao buntovnik protiv Svete stolice i kao heretik koji je potpuno zaplovio protestantskim vodama, ističe Obreški, premda se iz stenografskoga zapisnika s Vatikanskoga koncila jasno vidi da je đakovački biskup pazio da se ne udalji od ortodoksnoga nauka Katoličke crkve, a posebno je uočljivo da često ističe svoje priznavanje vrhovnoga autoriteta Apostolske rimske stolice i potrebu podržavanja neprekinutoga i nepomučenoga jedinstva s njom.

veliko nezadovoljstvo. U svojim je dnevničkim zapisima zabilježio da se u Rimu dogodio „novi, goropadniji skandal” i da je Strossmayer uvrijedio i razjario cijeli Koncil. Posebno ga je zasmetala biskupova izjava da su protestanti „bona fide” takvi, pri čemu je, zapisao je Kvaternik, naveo i svoju biskupiju. Na kraju je zaključio da Strossmayer „sve to dublje pada”.⁷³

Kvaternikovo nezadovoljstvo nataloženo u vrijeme dok je Stranka prava bila bez glasila⁷⁴ do punoga je izražaja došlo u *Hrvatskoj* kad je u članku *Sablazan* žestoko napao i osudio Strossmayerovo djelovanje na Prvom vatikanskom koncilu. Hrvatski su biskupi, ističe Kvaternik, „odgojeni u sužanjstvu i za despotizam Austrije” i ne znaju i ne mogu razdvojiti „stvari vere od stvari države”, a pored toga kao siromašni austrijski činovnici nemaju sredstava za praćenje znanosti da bi se upoznali s duhom koji vlada u odnosima između Crkve i države. Sva je pažnja zato, naglašava Kvaternik, bila usmjerena na biskupa Strossmayera, od kojega se u vjerskim pitanjima „nebojasmo sablazni i sramote po Hervate”, premda je u politici pokazao da se od njega ne može očekivati ništa dobro. No, Kvaternik se razočarano osvrće na „strahote” koje su se u europskom, a napose francuskom tisku pripisivale Strossmayeru, misleći pritom u prvom redu na njegove stavove o protestantizmu. Ističe da ako je i samo nešto od toga istinito, da je i to previše. I zapadna i istočna Crkva, naglasio je Kvaternik, uče da „stvari vere” može bez pogreške poučavati i tumačiti samo „cerkva učeća, t.j. cerkvenjaci” te da se u mnogima od tih pitanja ne može oslanjati na „sam um”. Za razliku od katolicizma i pravoslavlja, gdje je Crkva jedini izvor i sudac vjere, a vjernici se tome moraju pokoravati, protestantizam uči da svaki kršćanin može Sveto pismo čitati i tumačiti onako kako mu nalaže njegov um. Dakle, „tu je, u stvarih vere, svatko sebi jedini ugled”, zaključuje Kvaternik. No, usprkos tome, biskup Strossmayer izjavio je na Koncilu „da protestantizam ne vodi k racionalizmu, k indiferentizmu u stvarih vere!”⁷⁵ Osvrćući se na svečani doček upriličen Strossmayeru u Hrvatskoj nakon povratka s Koncila, ogorčeno je istaknuo da nije čudo što mnogi na zapadu sumnjaju „da-li smo mi Hervati u obće kerstjani, ili smo Muhamedovci, ili možda koje aziatičke ili afrikanske vere”. Pa čemu se onda treba nadati od pučanstva kad ni biskup o vjeri nema „ni najbitniji pojam”, resignirano se zapitao Kvaternik. Naglašavajući da Strossmayer uživa potporu gotovo cjelokupnoga hrvatskog svećenstva, Kvaternik postavlja pitanje hoće li hrvatski narod „plodom svojih žuljah toвити tu herpu otrovnjakah, koji ga kod kuće samo izdavaju, kvare, otupljuju, a vani samo sramote, ruže?”. Držanje najuglednijih premeta Austro-Ugarske Monarhije koji su na Koncilu pripadali krilu opozicijskih biskupa Kvaternik je objasnio utjecajem i upletanjem državne vlasti u pitanja vjere i

⁷³ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867-1870.)*, 29. ožujka 1870., 541.

⁷⁴ Časopis *Hrvatska* prestao je izlaziti u veljači 1870.

⁷⁵ Usp. govor biskupa Strossmayera na Prvom vatikanskom koncilu održan 22. ožujka 1870. koji je objavio: Obreški, *Strossmayerovi govori na Vatikanskom koncilu*, 77-87.

Crkve, premda se, napominje, ta ista Austrija žali da se Crkva upleće u poslove države. Kvaternik zaključuje da je biskup Strossmayer i na Prvom vatikanskom koncilu slijedio upute koje je dobivao iz Beča, pa zato i nije čudo što se jednako odnosi prema vjeri kao i prema domovini.⁷⁶ Ovaj članak mogao bi se označiti kao početak žestokoga sukoba koji će se u sljedećim mjesecima rasplamsati između Stranke prava i većine katoličkoga svećenstva u Banskoj Hrvatskoj, koje je slijedilo strossmayerovsku Narodnu stranku.

Daljnjem pogoršanju odnosa pridonijelo je vrlo oštro nastupanje *Hervatske* prema zagrebačkom katoličkom svećenstvu vezano uz svečanost povodom obilježavanja 200. obljetnice Zrinsko-frankopanske urote koju je organizirala Stranka prava.⁷⁷ Pravaški je tjednik pozvao sve iskrene prijatelje i branitelje slobode, nezavisnosti i jedinstva hrvatskoga naroda da dostojno proslave uspomenu na dan mučeničke smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana i da nad grobovima „mučenikah slobode hrvatske” „javno i svečano pred licem Boga i ljudih” sklope „veliki naroda hervatskoga savez”, koji ima samo „jedan cilj: sloboda, nezavisnost i jedinstvo naroda i deržave hervatske na sve strani”. Osim središnje svečanosti u Zagrebu, *Hervatska* upućuje poziv da se „sastanci” održe po cijeloj Hrvatskoj, a „nevernim Hrvatom” koji se tome ne pridruže poručuje da će biti „sukrivci kernikah naših!”. Apelira pravaški tjednik na Hrvate „svih razreda našega društva” da se odazovu precima čiji duh nad njima „sveudilj bdije”. Uz stih pjesme „Pozvanje na vojsku” F. K. Frankopana: „Boga višnjega na pomoć zazovte / vaših starih glas, ime ponovte / na svoje protivne navaljte ognjeno / jedan drugoga izručite ljubljeno / živte bratski, poginite viteški”, pisac članka zaključuje: „Dakle: Bog višnji i stari Hrvati; – to jest lozinka koja je i naša: Bog i Hervati – neka i nas vodi k velikomu cilju!” Pod zastavom borbe za povratak hrvatskih prava mjesto je svima iz svih hrvatskih krajeva bez obzira na vjeru i narječje.⁷⁸ Kaptol i zagrebačko svećenstvo s neodobravanjem su pratili pripreme za svečanost. Kvaternik je sredinom travnja pisao Eduardu Halperu da Kaptol nije dozvolio da se misa održi u katedralnoj crkvi, što je izazvalo „zlu krv”, osobito među mladim pravaškim pristašama. S obzirom na to da se zagrebački „popovi otimlju”, zamolio je Halpera da pronade u Zagorju svećenika koji će održati propovijed.⁷⁹ Nakon

⁷⁶ [Eugen Kvaternik], „Sablazan”, *Hervatska*, 26. 2. 1871., 3; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 290-291; Gross, *Izorno pravaštvo*, 301.

⁷⁷ Nasuprot uzdizanju i slavljenju bana Josipa Jelačića kao nacionalnoga junaka, što je od početka 1860-ih poticala Narodna stranka, Starčević i Kvaternik polažu temelje kultu Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana kao simbola otpora hrvatskoga naroda omraženoj Austriji. Opširnije: Jasna Turkalj, „Az ‘új és régi Jelačić kultusz’ ellenfelei – A jogpártiak Josip Jelačić bánról”, *Századok* 149 (2015), br. 3: 557-574.

⁷⁸ „Naši mučenici”, *Hervatska*, 2. 4. 1871., 3; „Hrvati ‘sub rosa!’”, *Hervatska*, 30. 4. 1871., 3; Gross, *Izorno pravaštvo*, 310.

⁷⁹ Eugen Kvaternik Eduardu Halperu 16. travnja 1871. Željko Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika zagorskom vlastelinu i meceni Stranke prava Eduardu Halperu Sigetskom (1870.-1871.)”, *Hrvatsko zagorje* 20 (2014), br. 3-4: 167.

što je *Hervatska* 23. travnja 1871. objavila program svečanosti popraćen dopisom zagrebačkoga Gradskog satništva kojim se organizatori obavještavaju da je ban „blagoizvolio” program održavanja svečanosti „primiti na znanje”, uslijedila je i javna reakcija *Zagrebačkoga katoličkog lista*. Crkveno-bogoslovni tjednik ocijenio je da je riječ o prije svega političkoj demonstraciji kojoj nije mjesto u crkvi, premda je, ističe se, općenito pravilo da se upravo one najradikalnije žele staviti pod okrilje Boga „i njegovim se blagoslovom posvetit” ili barem predstaviti javnosti kao „pobožne” i „svete”. Vijest o organizaciji spomenute svečanosti ostavila je na Dvoru neugodan dojam, ističe *Zagrebački katolički list*, a političke stranke u Hrvatskoj, osim Stranke prava, ne žele ili nemaju razloga zamjerati se Beču, pa zbog toga ta svečanost neće biti općenarodna. Kao dodatni razlog u prilog takvu zaključku navodi se i to što je organizaciju svetkovine preuzela i vodi upravo Stranka prava.⁸⁰

Iako je pravaški tjednik nakon svečanosti objavio da su organizatori zadovoljni uspjehom, posebno se ipak naglašava da uz službu Božju nije bilo odgovarajuće propovijedi jer „nemogasmo zadobiti propovednika!” te da oni kojima „znoj i žuljevi hervatskoga naroda pune kese i hambare, oni koji se grade *apoštoli kerstjanstva*” nisu dozvolili da se svečana misa održi u katedrali, nego se služila u crkvi sv. Marka. Nasuprot tome, ističe *Hervatska*, u crkvi „istočnoga zakona” ljubazno su dočekani i gradski je paroh s pjevačima dostojno otpjevao parastos. U izvješću s proslave ističe se da ni u crkvi ni na banketu, gdje su se okupili pripadnici svih staleža hrvatskoga naroda, udovoljivši tako „dužnosti kerstjanah i rodoljubah”, od svećeničkoga staleža nije bilo nikoga te se stoga nazdravljalo svim staležima, samo ne onom „koji veli da je od Boga poslan”. Izjava jednoga od sudionika banketa da je svećenstvo svojim bojkotom proslave pokazalo da prezire Hrvate bila je popraćena burnim odobravanjem, prenosi *Hervatska*.⁸¹ U drugom dijelu osvrta na proslavu autor teksta, najvjerojatnije Kvaternik, ističe da takvo nedostojno držanje svećenstva udaljava narod od Crkve i vjere. Naš narod obiju vjera, istaknuo je, rado će pristati uz „pošteno” svećenstvo, premda je svećenstvo po prirodi svojega zvanja konzervativno, no ni „konservativnost ne isključuje svetu dužnost: stajati nepomično i neustrašivo uz prava naroda i domovine”.⁸² Ubrzo je stigao odgovor *Zagrebačkoga katoličkog lista* na pravaške optužbe, koji započinje tvrdnjom da je Stranka prava „osudila hrvatsko svećenstvo na propast!”. Izostanak propovijedi opravdava se zauzetošću svećenika drugim obvezama, a što se tiče neodržavanja mise u katedrali, *Zagrebački katolički list*, želeći potvrditi već prije izneseno mišljenje, ističe da se pokazalo da to nije bila općenarodna, nego više svečanost „jedne malene stranke” za koju je i župna crkva sv. Marka

⁸⁰ „Viestnik”, *Zagrebački katolički list* (Zagreb), 27. 4. 1871., 141-142.

⁸¹ „Svetkovina Zrinjsko-Frankopanska”, *Hervatska*, 7. 5. 1871., 3.

⁸² [Eugen Kvaternik], „Svetkovina Zrinjsko-Frankopanska – Zagrebački Katolički list”, *Hervatska*, 7. 5. 1871., 4.

bila prevelika. No, pravi razlog otkriva se u nastavku kad autor priloga ističe da je Stranka prava svoj „sud i osudu nad svećenstvom izrekla” u članku *Sablazan* kritizirajući biskupa Strossmayera i katoličko svećenstvo i to, po njegovu sudu, samo zato što ne podržavaju Stranku prava. Svojim političkim, socijalnim i religioznim načelima koja razotkriva u spisima i glasilima te na sastancima, Stranka prava odbija od sebe čak i one svećenike koji pristaju uz neka njezina politička načela i misli, zaključuje pisac te opominje pravaše da paze što pišu i još „bolje na družinu što okolo govori”.⁸³ Bila je to vjerojatno aluzija na simpatiju mladih suradnika *Hervatske* prema Pariškoj komuni, koja se u to vrijeme nije mogla jasno iščitati iz pravaškoga lista, ali su je u razgovorima i na sastancima pravaških pristaša već iskazivali.

Nakon poraza na izborima za Hrvatski sabor u svibnju 1871., za koji su po sudu dopisnika *Hervatske* glavni krivci bili upravo svećenici, Kvaternik je svoje napade na katoličko svećenstvo još više zaoštrio. U novodvorskom izbornom kotaru s biralištem u Klanjcu, gdje su kandidirani unionist Toma Salopek, Kvaternik i narodnjak seljak Josip Milčić,⁸⁴ svećenici pristaše Narodne stranke propovijedali su u crkvama narodu da su „gospoda” neprijatelji naroda i varalice, potičući tako agitacijom za „muža proti gospodi” razdor među staležima građanskoga društva, objavila je *Hervatska*, čiji je dopisnik na kraju zaključio da je iz cijele ove izborne borbe najvažnije zapamtiti „da su popi bili najljući i najnepošteniji protivnici stranke prava, pak se ne boje upotrebiti i najprevratnije sredstvo, samo da stranku prava izigraju”. U rubrici „Vesti” istaknuto je da su se na izbornoj listi Narodne stranke nalazila dvadeset i dva svećenika.⁸⁵ Kvaternik, kojega je prema pisanju *Branika* izborni poraz jako rastužio,⁸⁶ optužio je svećenstvo da pretvara crkve u „razbojničke špilje” iz kojih se neuki narod potiče na izdaju domovine, i to sredstvima kojih bi se i „pogan-čovjek poplašio”. Saborski izbori u Hrvatskoj „zametak su strahotah, kojima ravnih nepoznaje svet; jer kada sveštenik mesto da bude navestiteljem ljubavi i istine, podava se pijanim orudjem pijanoj herpi da uči meržnju, razdraživa ‘muža’ proti ‘gosponu’ tada nije daleko carstvo pakla”.⁸⁷ Odgovarajući na prozivke i optužbe *Hervatske* te službenih i vladi sklonih listova

⁸³ „Viestnik”, *Zagrebački katolički list*, 11. 5. 1871., 159-160.

⁸⁴ U prvom krugu Milčić je dobio 51, Kvaternik 35, a Salopek 26 glasova. U drugom krugu Salopekovi izbornici prepustili su svoje glasove kandidatu Narodne stranke Milčiću, pa se Kvaternik u korist Milčića odrekao daljnijega glasanja. „Dopisi – U Klanjcu”, *Hervatska*, 21. 5. 1871., 4.

⁸⁵ „Dopisi – U Klanjcu”, *Hervatska*, 21. 5. 1871., 4; „Vesti (Slavoserbske stvari)”, *Hervatska*, 21. 5. 1871., 4; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 291-292.

⁸⁶ „Dopisi – Iz novodvorskoga kotara”, *Branik* (Vojni Sisak), 23. 5. 1871., 3. *Branik*, glasilo Narodne stranke, izlazio je u Vojnom Sisku od 7. ožujka do 29. srpnja 1871. Od 1. kolovoza 1871. izlazi u Zagrebu pod imenom *Obzor*. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, prir. Mirko Juraj Mataušić (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003), 209.

⁸⁷ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 21. 5. 1871., 3; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 292.

zbog sudjelovanja svećenstva u izbornoj agitaciji na strani opozicije, odnosno Narodne stranke, *Zagrebački katolički list* istaknuo je da svećenik, kao i svaki drugi državljanin, ima pravo i slobodu političkoga agitiranja. Odbacujući pravaške optužbe glede neprimjerenoga ponašanja svećenika na izborima, anonimni je autor članka Kvaternikov izborni poraz s podsmijehom popratio riječima: „Nije šala: svietsko ime Kvaternik pasti pred imenom seljana Milčića! pak onda možeš razumieti biesa”, dodajući da će i svećenstvo zapamtiti da su mu „najljući i najnepošteniji neprijatelji crljeni pravaši”, „povlaštene ili pomahnitale biesne hulje”.⁸⁸ Zacijelo i osobno uvrijeđen pisanjem *Zagrebačkoga katoličkog lista*, Kvaternik mu je nekoliko dana poslije vrlo oštro odgovorio. U iznesenoj tvrdnji da pravaši žele propast svećenstva vidio je namjeru da se cijeli jedan stalež nahuška protiv ideja koje bi upravo svećenstvo trebalo odlučno zastupati i braniti. Stranka prava osudila je ne na fizičku, nego na moralnu propast samo ono svećenstvo koje se služeći Austriji upleće u politiku i na taj način skrnavi vjeru, razjašnjavao je Kvaternik, naglašavajući da je „austrijska mračna i pogubna politika” dobro računala da će u korijenu uništiti „hrvatsku i narodnost, i slobodu i ustavnost stavljajući popa na čelo narodno-političkog kretanja Hervatah, a time pope za pomoćnike te njezine politike”. „Pop na čelu političkom naroda, to je upravo sablazan i poruga na vek u kojem živimo: – ne samo da to svedoči na zaostalost i glupost dotičnog naroda – (...) –: nego je to i očita povreda one vere koju nas naši popovi uče. Pop, koj se daje upotrebiti u takove odurne sverhe, prestaje biti popom, sveštenikom; to je oskvernitelj vere, to je popesina.” S vjerom, nastavlja Kvaternik, nema pogađanja ni srednjega puta, nego ju se mora ili u svim njezinim načelima prihvatiti ili svu odbaciti. Citirajući Drugu poslanicu Timoteju, Kvaternik ističe da je nauk vjere u pitanju miješanja svećenstva u politiku potpuno jasan kad kaže: „*Nitko*, koj vojuje za Boga, *neka se neuplitje u poslove* svetske, za-da bude ugodan onomu, komu se je posvetio”, a zatim i: „Svetovna pako i izprazna izbeguj: mnogo bo doprinose k bezbožju.” Svećenik koji radi protiv tih jasnih vjerskih propisa skrnavi vjeru, štoviše on je neprijatelj vjere te je „dužnost” ukloniti ga svim sredstvima da „nekuži veru” i da ju ne zloupotrebljava kao sredstvo da „utamani narod, slobodu i domovinu”. Kvaternik poručuje *Zagrebačkom katoličkom listu* da nema sile na svijetu koja pravaše može odvratiti od takva gledišta te napominje da oni žele moralnu propast samo „Bogu i narodu *nevernoga* popovstva” koje služi despociji, „ali u svojoj časti deržimo ono koje protivno radi”.⁸⁹ Primjećuje Kvaternik da je *Zagrebački katolički list* reagirao samo na onaj dio članka *Sablazan* koji se „tiče *materialnoga* blagostanja popovstva”, dok je mudro prešutio onaj u kojem se dokazuje da je biskup Strossmayer na Prvom vatikanskom koncilu u prilog protestantizmu pogazio ugled vjere i Katoličke crkve, čime, po njegovu sudu, dokazuju da više drže do „udobnosti *terbuhah*”

⁸⁸ „Saborski izbori i svećenstvo”, *Zagrebački katolički list*, 1. 6. 1871., 179.

⁸⁹ [Eugen Kvaternik], „Nesporazumljenja”, *Hrvatska*, 4. 6. 1871., 1-2; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 292; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 302.

nego do vjerskih načela i Crkve. Sablazan je da svjetovnjaci moraju braniti ugled i načela vjere koja su pogazili katolički biskupi, ističe Kvaternik. Na tvrdnju crkveno-bogoslovnoga tjednika da su liberali gotovo cijele Europe hvalili Strossmayerove istupe u Rimu, Kvaternik odgovara da su ti liberali „neprijatelji vere i crkve”. Dokle god biskup Strossmayer ne nastavi pokazivati „tu svoju liberalnost” i javno se ne očituje da pristaje uz Döllingera⁹⁰ i njegova uvjerenja, pravaši će njegove istupe na Koncilu smatrati iz Beča dirigiranom „nedostojnom komedijom”. Odgovarajući na iznesenu osudu pravaških političkih, socijalnih i religioznih načela koja šire, kako je istaknuto, „drugovi i svake fele učenici pravaški”,⁹¹ Kvaternik je istaknuo da Stranka prava ne može snositi odgovornost za istupe i nazore pojedinih svojih članova, istovremeno zapitavši odgovara li „strossmayer-ska stranka” za sve što čine njezini članovi. Da bi pokazao da *Zagrebački katolički list* smišljeno želi ocrniti Stranku prava, ukazuje na uzvišeno, sveto i plemenito „verhovno načelo” istaknuto u spomenutom „Otvorenom pismu” od 25. studenog 1870., kojim se svi pripadnici hrvatskoga društva pozivaju na slogu i zajedništvo u obrani hrvatskih prava i slobode. Nijedan Hrvat, a pogotovo svećenik, ako imalo drži do svojega obilježja, ne može se usprotiviti pristupanju političkoj stranci kojoj je zadaća i cilj zalagati se za uspostavljanje hrvatskoga državnog prava te pod njegovim okriljem „raditi na sreći i oplemenjenju naroda našega i svih razredah iz kojih se sastoji”. Za sve što je izvan toga cilja i okvira Stranka prava nije odgovorna i ona može odbaciti ili osuditi „sve ono, što pojedini njezini članovi derže uzvišenim, razumnim, ili za čim bi mogli težiti kano-ti izvan težnje i sverhe postignutja javnoga prava ležeće, a to upravo zato: što je stranka ova naravi obćenite; svakomu je već po naravi njezinoj pristup slobodan, pače, kao poštenom Hervatu, i naložan”, naglašava Kvaternik. Na upućeni poziv i jasno obrazloženje ciljeva i nastojanja Stranke prava, nastavlja Kvaternik, glasila katoličkoga svećenstva bijesno su pljunula predstavljajući *Hervatsku* kao „magjaron-sko” djelo, odnosno „kao nešto, što je narodu najodurnijega, premda je to isto popovstvo peštanskim svojim pazarom madjaronstvo u Hervatskoj utemeljilo”. Pozabavio se Kvaternik potom u nastavku i pismom „mlada i plemenita sveštenika-dopisnika”, pravaškoga pristaše, koji je bio nezadovoljan ostrašćenim

⁹⁰ Ignaz von Döllinger (Ignacije Döllinger), poznati crkveni povjesničar i profesor na Sveučilištu u Münchenu, posebno se isticao među protivnicima infalibiliteta. Zbog kritiziranja stanja u Papinskoj Državi i *Syllabusa* smatran je katoličkim liberalom, pa zato nije bio pozvan na suradnju u teološkim pripremama za Prvi vatikanski koncil. Najprije se usprotivio pretjerivanju francuskih „ultramontanaca” u pitanju definiranja nezabludivosti, a potom je u nizu članaka objavljenih u augsburškom *Allgemeine Zeitungu* pod pseudonimom Janus vrlo oštro napao infalibilitet. U bečkom liberalnom listu *Neue Freie Presse* pisao je i protiv „ultramontanaca” i protiv papinstva. Objavljene članke sakupio je i u srpnju 1869. dao tiskati u knjizi *Der Papst und das Konzil*. Usprotivio se i primatu i nezabludivosti. Döllingerovu knjigu profesor dogmatike Matthias Joseph Scheeben nazvao je ružnim pamfletom, a teolog i crkveni povjesničar, kasnije kardinal Joseph Hergenröther 1870. objavio je djelo *Anti-Janus*. Dragošević, „Prvi vatikanski sabor”, 59.

⁹¹ „Viestnik”, *Zagrebački katolički list*, 11. 5. 1871., 160.

načinom na koji *Hervatska* predstavlja svoje ideje javnosti. Mladi je svećenik posebno istaknuo mržnju prema svećenstvu prisutnu u pravaškom tjedniku nakon objavljivanja članka *Sablazan*, koji je bio povodom da su otad i mladi dopisnici koristili svaku priliku da na način kako je to učinio Kvaternik napadaju svećenstvo. Pravaški prvak tumači mladom prijatelju da mržnja i prezir nisu usmjereni prema cjelokupnom svećenstvu, već samo na „opako popovstvo”, koje se želi učiniti „neškodljivim”, te će tako, a vjerojatno još i gore biti sve dok se to ne postigne ili dok oni ne odustanu „od zla i pogubna po narod i veru dela”. Iako Stranka prava zna da će zbog toga što „moraju bezobzirce odbijati od narodnjeg rada nedostojne popove, bogate uplivom i svim materialnim sredstvi”, imati problema, odnosno da to neće ići u prilog širenju pravaštva, Kvaternik je to smatrao neophodnim jer s obzirom na politiku koju su podržavali ne bi bilo „rodoljubje” zbog nekolicine poštenih svećenika šutjeti o „opačini” svih ostalih. Nijedan stalež nije tako „na zlo discipliniran i složan” kao „ružna četa Strossmayerovih ‘rodoljubja’” i nijedan drugi stalež osim „potištenih pandurah i platjenikah Strossmayerovih” nije tako pun „satanske zloće” prema Stranci prava kao „popovstvo”, što se jasno pokazalo i na izborima za Hrvatski sabor. Iako primjećuje da se hrvatsko svećenstvo počelo dijeliti u „dva tabora”, ipak od „popovstva jedva jedan od stotine smelo se priglasuje uz prava naroda (...) ostalo sve kao nema živina ili kao kupljene očite izdajice verno besne uz izdajstvo domovine”, zaključuje Kvaternik.⁹² Premda se pozvao i na vjerske propise da bi osporio pravo svećenstvu da se aktivno bavi politikom, Kvaternik je zapravo potvrdio uvjerenje *Zagrebačkoga katoličkog lista* da su njegovi žestoki napadi na svećenstvo motivirani u prvom redu time što većina klera pristaje uz Narodnu stranku, koja po sudu pravaša vodi izdajničku politiku, a ne uz Stranku prava.

Izazvan Kvaternikovim člankom, ali i nizom drugih „prskavicah” koje je *Hervatska* odnedavno često bacala na svećenstvo nazivajući ga „šišari i guljari, nevjere i izdajice, otrovnjaci”,⁹³ *Zagrebački katolički list* u podužem tekstu razlaže misli i optužbe iznesene u članku *Nesporazumljenja*. Odbacujući tvrdnju da *Zagrebački katolički list* „husti” svećenstvo protiv „jedino spasonosnim” pravašima, u odgovoru se ističe da svećenike protiv Stranke prava najjače razjaruje *Hervatska* samo kad bi ju pažljivo i redovno čitali, pogotovo kad piše o Crkvi te crkvenim ljudima i stvarima, i to bez obzira na to hvali li ih ili im prigovara. No, naglašava se, svećenstvo ne mari previše za tu „družbu”. Što se tiče Kvaternikove tvrdnje da su pravaši osudili svećenstvo na moralnu, a ne fizičku propast, *Zagrebački katolički list* odgovara da u pravaškim redovima ima mnogo onih koji bi im mogli nanijeti fizičku propast, ali ne poznaju nikoga tko bi bio sposoban moralno ih uništiti,

⁹² [Eugen Kvaternik], „Nesporazumljenja”, *Hervatska*, 4. 6. 1871., 2-3; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 292-293.

⁹³ *Zagrebački katolički list* citirao je i dio članka objavljenog u *Hervatskoj* 28. svibnja 1871. pod naslovom *Izbori*: „Nemalo svi popi, od nekada zakleti neprijatelji naroda, ostadoše kod ovih izborah verni svojoj težnji: popi radiše proti narodu, držaše se izdajicah naroda.”

pa je ta prijetnja još smješnija od one o fizičkom uništenju. Upućuje potom autor teksta u pravilno tumačenje poslanice Timoteju koju je Kvaternik citirao, ističući da se iz nje ne smiju izvoditi zaključci kakve je „pravaš” izveo, jer Pavao nije Timoteju zabranio svaki svjetovni posao, „a najmanje građanska prava”, te zaključuje da je očito da bi im „pobožni Kvaternik” oprostio nepridržavanje onih po njegovu sudu strogih vjerskih propisa kad bi „požurili pod njegov barjak”. Doista je „prava komedija” kad se „pravaški duumvirat prehini i stavi braniti vjeru”, ističe autor. Što se pak tiče Strossmayerova istupa na Koncilu, autor navodi da ga *Zagrebački katolički list* nije branio od pravaških optužbi jer ni sam biskup nimalo do njih ne drži, a osim toga intencija članka⁹⁴ bila je „zabilježiti pravašku mržnju i bies” prema svećenstvu te istaknuti samo one dijelove gdje je taj gnjev najviše došao do izražaja. Zanimljivo je autoru što pravaši ne navode što je Strossmayer točno rekao o protestantima, a razlog je, smatra, vjerojatno taj što i ne znaju što je kazao ili bi se, da su ih naveli, „same rieči pred razboritom glavom na drugačijem vidjelu pokazale”. Na Kvaternikov upit o Strossmayerovu liberalizmu i pristajanju uz Döllingera, odnosno o njegovu stavu glede dogme o papinoj nezabludivosti, autor odgovara da je svakom razumnom jasno da nije isto govoriti na Koncilu protiv nekog nacrtu i ustati protiv odluke Koncila. Dok se pravaši „nadimaju i hvastaju” svojim programom i svojim uspjesima u narodu, kao što to uostalom čine i druge radikalne stranke u svijetu, mi „preporučamo pozor”, zaključuje pisac članka.⁹⁵

U vrijeme žestoke polemike između pravaša, u prvom redu Kvaternika, i *Zagrebačkoga katoličkog lista* u *Hervatskoj* je došla do izražaja i pravaška nesnošljivost prema isusovačkom redu, čije su djelovanje i prije kritizirali.⁹⁶ Ponovni dolazak isusovaca u Hrvatsku⁹⁷ bio je, po njihovu sudu, posljedica još jednoga

⁹⁴ Misli se na članak, odnosno dio članka objavljenog u *Zagrebačkom katoličkom listu* u rubrici „Viestnik” od 11. 5. 1871., 159-160.

⁹⁵ „Nesporazumljenja’ za sporazumak”, *Zagrebački katolički list*, 29. 6. 1871., 213-215.

⁹⁶ Ante Starčević tako je u svojem govoru održanom u Hrvatskom saboru 26. lipnja 1861., osuđujući naslov „apostolski” vladar, tvrdio da su ga izmislili isusovci da bi lakše pokorili narode Austrije. U članku *Stranke u Hervatskoj* objavljenom u časopisu *Hervat* 1868. Starčević isusovcima predbacuje i što „primiše se posla da iz cerkve izbace hervatski jezik”, na što većina naroda, usprkos progonima, nije pristala, te u pogledu sprečavanja toga nastojanja posebno ističe mudrost i domoljublje „Senjskih biskupah, koji ostaviše hervatski jezik s mirom”. Prema mišljenju M. Gross, poznata kovanica Ante Starčevića „Magjarolci” – kojom označava sluge, odnosno sužnje Mađara i Tirolaca, pri čemu Tirolac u ovom kontekstu znači Nijemac – potječe od njegova sjećanja na isusovce iz Tirola koji su u doba neoapsolutizma imali zadatak germanizirati hrvatski svećenički podmladak. *Dnevnik sabora 1861.*, 278; Starčević, „Stranke u Hervatskoj”, 116; Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.* (Zagreb: Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1985), 346; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 130, 252.

⁹⁷ Nakon što je papa Klement XIV., prinuđen složenim političkim okolnostima, 1773. ukinuo isusovački red, papa Pio VII. obnovio je 1814. bulom *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* djelovanje Družbe Isusove. U vrijeme pape Pija IX. zagrebački biskup Juraj Haulik, želeći potisnuti liberalno orijentirane svećenike iz odgoja mladih klerika, doveo je za profesore teologije nekoliko svećenika iz Tirola koji su

samovoljnog postupka Austrije, a povod za napad i osudu bila je, kako ju neki suvremenici i istraživači nazivaju, „požeška katastrofa” koja je započela početkom svibnja 1871. glasinama u Požegi, a zatim i izvan nje, da „otci ježovite” koje u Hrvatsku „dovukoše” nadbiskup Haulik i Strossmayer djecu u požeškom sirotištu „puteno kvare”.⁹⁸ Nakon što je većina isusovaca sredinom svibnja nakon sastanka sa zagrebačkim kanonikom Adolfom Veberom, koga je nadbiskup Josip Mihalović kao svojega povjerenika poslao u Požegu, napustila grad, „požeški slučaj” dobio je sudski epilog 12. srpnja 1871., kad je o. Lovrenca Pregla zbog „zločina bludi proti naravi” počinjenog nad više gimnazijskih učenika Kraljevski županijski sud u Požegi proglasio krivim i osudio na tri godine tamnice, dok je drugi optuženi redovnik proglašen nevinim.⁹⁹ Nakon što su *Narodne novine* donijele vijest o presudi, *Hrvatska* je, gotovo istim riječima kao i službeni list, izrazila nadu da će isusovci biti zauvijek uklonjeni iz Hrvatske.¹⁰⁰ *Zagrebački katolički list* oglasio se o požeškoj aferi tek nakon presude, navodeći da za razliku od drugih novina nisu prije o tome pisali „jedno porad rugobe i nevjerojatnih glasovah”, a drugo jer „nije pravo preticati sudove”. Naglašava se da je riječ, bez obzira na to kakva će biti konačna presuda,¹⁰¹ o jedinom takvu slučaju u povijesti djelovanja „mraženoga i oštro paženoga reda družbe Isusove” te da pravda zahtijeva da se djelo pripiše samo krivcu, a ne cijeloj Družbi. Referirajući se na pisanje *Narodnih novina*, koje su uz vijest o presudi istaknule da će vjerojatno „ovaj gadni čin” zauvijek isusovcima zatvoriti pristup u Hrvatsku, autor priloga u *Zagrebačkom*

trebali zamijeniti „narodnjake”. Kad je Pio IX. kao sredstvo za obnovu vjere i morala u širim slojevima naroda preporučio i pučke misije, odlučio je i nadbiskup Haulik u Zagrebačkoj nadbiskupiji, počevši od Zagreba, organizirati „duhovne vježbe za puk”, povjerivši tu zadaću isusovcima. Prve misije u Zagrebu organizirane su u travnju 1855. godine. Zbog dvojezičnosti zagrebačke sredine Haulik je iz Beča pozvao isusovce koji su propovijedali na njemačkom jeziku u crkvi sv. Katarine, dok su isusovci „hrvatski misionari” iz Dalmacije propovijedali za puk na hrvatskom jeziku (dalmatinskim narječjem) u katedrali. Nakon Zagreba misije su nastavljene u drugim mjestima, uključujući i područje Đakovačke biskupije, kamo ih je pozvao biskup Strossmayer. Da bi rezultati misija bili što veći, odlučio je Haulik poduprijeti osposobljavanje hrvatskih mladića za isusovce misionare koji će propovijedati hrvatskim jezikom razumljivim narodu hrvatskoga sjevera, i to ne samo kajkavskoga područja nego i Slavonije. Nakon neuspjele nakane da se isusovce dovede u Zagreb Haulik im je 1858. povjerio vođenje orfanotrofija u Požegi. Valentin Miklobušec, „Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (I. dio). Prvi dodiri i počeci suradnje nakon ponovne uspostave Reda”, *Obnovljeni život* 60 (2005), br. 2: 171-177, 188-191. Usp. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 345-348.

⁹⁸ „Dopisi – Požeški ježovite”, *Hrvatska*, 25. 6. 1871., 4. O „požeškom slučaju” opširnije vidi: Miklobušec, „Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (I. dio)”, 178-185.

⁹⁹ „Viestnik”, *Zagrebački katolički list*, 27. 7. 1871., 247. Miklobušec ističe da su mnogi nepristrani promatrači i prijatelji Družbe Isusove suđenje i presudu Preglu doživjeli kao „montirani proces” koji je za posljedicu trebao imati uklanjanje isusovaca iz Požege, a potom i cijele sjeverne Hrvatske. Miklobušec, „Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (I. dio)”, 184.

¹⁰⁰ „Vesti – Zagreb”, *Hrvatska*, 23. 7. 1871., 4.

¹⁰¹ Pregl je uložio priziv na Banski stol u Zagrebu, koji mu je kaznu smanjio na dvije godine tamnice. Osuđenik je preminuo 11. travnja 1873. tijekom izdržavanja kazne u Leopoldstadtu kod Trnave. Miklobušec, „Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (I. dio)”, 180.

katoličkom listu smatra da se njihovo očitovanje usprkos tome što su službeni list ne može smatrati očitovanjem vlade.¹⁰²

Pravaški tjednik istovremeno prati i sukob *Zagrebačkoga katoličkog lista* i sisačkoga *Branika*, koji se kritizirajući crkvenu autokraciju i apsolutizam izjasnio protiv dogme o papinoj nezabludivosti. Baklja „istine i slobode” koja se ugasila u Vatikanu pali se u srednjoj Europi „da razsvieti zavladašu tminu”, istaknuo je autor članka. Ukazujući na Döllingerov protest protiv napada na slobodu Katoličke crkve, *Branik* je pozvao katoličko svećenstvo i vjernike u Hrvatskoj da promisle i odluče kojoj će se strani prikloniti.¹⁰³ *Braniku* je u *Zagrebačkom katoličkom listu* odgovorio svećenik Andrija Stipičić, ističući među ostalim da bi se hrvatsko svećenstvo pristajući uz Döllingera odcijepilo od „sriedotočja jedinstva” i tako istupilo iz krila Katoličke crkve, što vjerojatno ne želi ni *Branik*. Svećenstvo će ostati vjerno Crkvi, a „Döllingerov barjak baš vodi u vrtlog prevratah i opasnostih”, zaključio je Stipičić.¹⁰⁴ Potaknuta navedenim neslaganjima, u raspravu se uključila i *Hervatska*, ponovno kritizirajući Strossmayerovo držanje na Koncilu po pitanju papine nezabludivosti. Nakon što je *Branik* kao Strossmayerovo glasilo, ističe Kvaternik, pristao uz „načelo Döllingerianizma”, što znači i uz „razdor dosadanjega katolicizma”, Hrvatskoj prijeti vjerski pokret koji bi mogao imati ozbiljne posljedice.¹⁰⁵ I osječki dopisnik pravaškoga tjednika, ponukan pisanjem sisačkoga glasila i odgovorom *Zagrebačkoga katoličkog lista*, napada biskupa Strossmayera problematizirajući u kontekstu dogme o papinoj nezabludivosti i njegov odnos prema isusovcima. Optužujući Strossmayera za licemjerje i oportunistički u religiji kao i u politici, dopisnik ističe da je biskup još 1868. bio u tako dobrim odnosima s isusovcima da je prisiljavao svećenstvo svoje biskupije da ide na isusovačke duhovne vježbe iako im „bijahu jezuite merzki”, a biskupova zapovijed „odurna”, da bi na rimskom Koncilu, „gdje su jezuite svojim uplivom vladali”, bio protiv

¹⁰² „Viestnik”, *Zagrebački katolički list*, 27. 7. 1871., 247. Na početku navedenoga priloga u *Zagrebačkom katoličkom listu* citira se tekst objavljen u *Narodnim novinama* 20. srpnja 1871. pod naslovom *Konačna razprava proti jezuitom*.

¹⁰³ „Papinska nepogrješivost”, *Branik*, 8. 4. 1871., 1.

¹⁰⁴ [Andrija Stipičić], „Vatikanski koncil i njegovi protivnici”, *Zagrebački katolički list*, 15. 6. 1871., 196-197.

¹⁰⁵ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 18. 6. 1871., 2. Prateći u rubrici „Razgled politike” vjerske prilike u Njemačkoj, Kvaternik je Döllingera optužio da je nepriznavanjem dogme o papinoj nezabludivosti probudio raskol u krilu Katoličke crkve u vrijeme kad se borba protestantizma i katolicizma pretvorila u očito neprijateljstvo, a vlada Njemačkoga Carstva bezobzirno postupa protiv interesa katolika. Ne sumnjajući u uspješan otpor njemačkih katolika protestantizmu, Kvaternik kao pogibeljniju ističe prijetnju „Döllingerianizma”, koji po njegovu sudu nije ništa drugo do „izdaja katolicizma na korist protestantizma, a tim odurnija, što se zavija u katolička tobož načela!”. Budući da je „švabski protestantizam naprosto u brutalnoj formi terani *navaljujući germanizam*” koji se lukavo skriva pod isprikom moralno-religioznoga liberalizma da bi se tako uvukao među susjedne narode, Kvaternik upozorava hrvatsku javnost da s pažnjom prati vjersku borbu među Nijemcima jer bi njezine posljedice mogle utjecati i na sudbinu Hrvata istočne i zapadne Crkve. „Razgled politike”, *Hervatska*, 7. 5. 1871., 1; 23. 7. 1871., 2; 30. 7. 1871., 2.

njih. Nakon što je Koncil proglasio dogmu o papinoj nezabludivosti, naglašava se dalje, pravi vjernici u dogmu moraju vjerovati i tu više nema mjesta raspravi, no đakovački „mitronosac” niti je proglasio papinu nezabludivost niti više govori protiv nje, pa je i u tom pitanju ni za ni protiv.¹⁰⁶ Pravaši, napominje se, poštuju svakoga tko iskreno i dosljedno zastupa svoja uvjerenja pa ma kakva ona bila, a onoga tko je „uvijek šaren” i pretvara se upravo tamo gdje bi trebao biti iskren i dosljedan smatraju ništarijom.¹⁰⁷

U jeku okršaja sa *Zagrebačkim katoličkim listom* Kvaternik konstatira da u Hrvatskoj polako ali sigurno istina prodire među svećenstvo, koje se dijeli „u tabor branitelja prava i slobode svojega naroda, i u tabor gaziteljah tih pravah i slobode”, te najavljuje svoj odgovor na članak „Nesporazumljenja” za sporazumak „tobožnjega ‘Katoličkog lista’”.¹⁰⁸ Taj članak Kvaternik je doživio prvenstveno kao osobni napad s namjerom da ga se izloži „meržnji i osveti bezsvestne herpe!”. U žestokoj osudi istupa „strossmayerovih kreaturah” Kvaternik im, ne birajući riječi, poručuje da sa svojega lista skinu „znamenje častnoga kersta” i stave „Luciferov rep”, koji bolje odgovara načinu njihova obračuna s protivnicima. „Missverständni-ss” Stranke prava s „popovstvom Strossmayerovim” proistekao je iz toga što se ta „nedostojna svojta” čije djelovanje pravaši osuđuju poistovjećuje s hrvatskim svećenstvom. Kvaternik izražava uvjerenje da će „iz ovog moralno-duševnog kreševa niknuti iskra”, odnosno da će pravaški napadi na „nedostojno popovstvo” biti povodom stvaranju „onakova svećenstva usred hervatskoga naroda, koje će ovomu zvanju i znamenovanju odgovarati tako, da bude sbilja ponos i sidro nade bolje budućnosti naroda”. Pokazat će se s koje su strane „hulje”, ističe Kvaternik, optužujući *Zagrebački katolički list* da se u nedostatku argumenata kojima bi opovrgnuo tuđa mišljenja nabacuje nizom „prostačkih kerčmarskih psovkah”, ne ustručavajući se čak protiv članova Stranke prava počinuti „infamni zločin potvore sumnjičenja s ubojstva”. Još ljepše no u pogledu obrane biskupa Strossmayera glede njegova izjašnjavanja o protestantizmu, brane ti „panduri” njegovo držanje u pitanju „nepogrešivosti”, ističe Kvaternik upozoravajući na potpunu oprečnost pisanja o tome *Zagrebačkoga katoličkog lista* i *Branika*, „tih dvajuh listovah ‘katoličkih’ našega g. biskupa”. Kome vjerovati, pita se Kvaternik. *Zagrebačkom katoličkom listu*, koji tvrdi da Strossmayer „čisto dogmatički misli prema dogmi nepogrešivosti”, ili *Braniku*, koji zastupa i brani „najčistiji Döllingerianizam”? S obzirom na to da *Zagrebački katolički list* nije reagirao na dopis iz Bogičevaca objavljen u *Braniku*, a u kojem se odgovarajući na Stipićeveć članak *Vatikanski koncil i njegovi protivnici* veliča „proslavljenoga učenjak orijaša

¹⁰⁶ Dogmatsku konstituciju o papinoj nezabludivosti *Pastor aeternus* Strossmayer je priznao naknadno, objavivši ju 1880. u *Glasniku biskupijâ bosanske i sriemske*. Grijak, „Hrvati i Sveta Stolica od 1790. do 1918.”, 627.

¹⁰⁷ „Dopisi – Osek (Vladika Jozo – njegovo držanje pram jezuitam i papinskoj nepogrešivosti)”, *Hervatska*, 2. 7. 1871., 3.

¹⁰⁸ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 2. 7. 1871., 2.

Döllingera”,¹⁰⁹ Kvaternik zaključuje: „Pa takova herpa, da štiti veru u borbah sveta?!” Dok je svećenstvo u Banskoj Hrvatskoj bez ideala i morala spremno „pokloniti [se] protestantizmu” i izdati vjeru i domovinu, Kvaternik je nadu polagao u „preplemenito svećenstvo” Dalmacije i Istre te ostalih hrvatskih krajeva koji još nisu bili oskrnavljeni „švabštinom”.¹¹⁰

Kvaternikovu žestoku osudu svećenstva podržao je i Starčević. Vjera je svetinja, istaknuo je, „ali ta svetinja nije stvar, nego je misao, nazor, ćutanje” i „stoji u pravilnu, uređenu, krepostnu življenju”. S obzirom na to da ljude i narode u suvremeno doba „većma vode stvari nego misli i nazori”, smatrao je da čovjeka u borbi za slobodu ne može pokretati vjera, „jer se njezina korist poglavito na budući život pruža”.¹¹¹ Upravo svećenstvo, po njegovu sudu, ima dužnost i mogućnost u skladu s naukom vjere služiti kao primjer i uzor narodu pripremajući ga za vječni život. Međutim, većini je svećenika prva briga „naslada”, a posljednja, štoviše nikakva briga nije im Isusov nauk, koji ne osjećaju niti ga razumiju. Gledajući one kojima bi Božja zapovijed morala biti najvažnija, narod „gubi duševnost”, zaključuje Starčević, dodajući da takvi „popi” ne samo da nisu na korist narodu na čijoj mucu guleći ga gospodski žive, „nego su mu na gotov zator”.¹¹² I Starčević je iz istih razloga kao Kvaternik smatrao da se svećenstvo ne bi trebalo baviti dnevnim politikom, štoviše ona bi im, da su marljivi „radnici u vinogradu božjem”, trebala biti „upravo odurna”. No, kad su se „naši popi” već „otisnuli po ledini i šikarju svetovnom” te na nedostojan način strastveno strančare, onda se nemaju pravo buniti zbog udaraca koje dobivaju, kaže Starčević aludirajući na žestoku polemiku koja se zametnula između Kvaternika i *Zagrebačkoga katoličkoga lista*. Pretežak je grijeh prema Kristovu zakonu da katolički svećenici u svojoj osobnoj političkoj borbi „preda-se natežu štit svetosti vere” da bi slavili „izdaju i izdajice, na sramotu i pogubu naroda hervatskoga”, a sve na korist Austrije, zaključio je Starčević.

Jednako oštar bio je Starčević i prema „iztočni popi”. Pravoslavno svećenstvo optužio je da potiče smutnju među hrvatskim narodom između Makedonije, Dunava, Alpa i Jadranskoga mora jer širi „narodnost ‘serbsku’ po veri”, koju je izmislila Austrija s ciljem da jedan jedinstveni narod podijeli u „dva tabora da se kolju i zataru”. „Popi iztočnjaci” svojim izdajničkim djelovanjem oruđe su „te sužanjnske osnove”. U opreci želja i ciljeva svećenstva koje svojim političkim radom, pristajući uz Narodnu stranku, sprema narodu propast i drži ga u sužanjstvu, i Stranke prava, koja teži preporodu, ujedinjenju i slobodi hervatskoga naroda,

¹⁰⁹ „Dopisi – U Bogičevcih”, *Branik*, 28. 6. 1871., 2-3.

¹¹⁰ [Eugen Kvaternik], „Još jednom ‘nesporazumljenja’”, *Hervatska*, 16. 7. 1871., 2-3; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 294.

¹¹¹ [Ante Starčević], „Rusia”, *Hervatska*, 13. 8. 1871., 3; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 294; Markus, „Društveni pogledi Ante Starčevića”, 842.

¹¹² [Ante Starčević], „Naši popi”, *Hervatska*, 23. 7. 1871., 1; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 302-303.

Starčević je vidio glavni razlog njihova sukoba. Despocije od davnina opstaju uz pomoć svećenstva, ističe Starčević, i ne smije se zaboraviti da su „prisegom vezani” tajni austrijski savjetnici upravo biskupi koji su strogu hijerarhijski ustrojenu crkvenu disciplinu „na sramotu i pogubu vere” učinili političkim oruđem. Zbog onih svećenika koji su se oduprli toj disciplini Austrija se, da bi bila sigurna u svoj uspjeh, nastavlja Starčević, pobrinula da iz škola, a napose iz sjemeništa, izlaze među narod mladići naučeni da budu „paščetom gospodara”.¹¹³ Uz današnju inteligenciju, koju su stvorili „popi” držeći škole u svojim rukama, i ostalo pučanstvo lako će krenuti njezinim putem, zaključio je Starčević. „Da bi ostalo na onu Austrije i njezinih popovah federalistah, Jugoslavenah, unionistah-revizionistah, trojedno-kraljevinašah, Austria bi najposlie saterla narod”, no, poručuje Starčević, proći će i „pope i Austriju” volja da zatiru hrvatski narod „jer je nas hervatskih sinovah naroda mučenika”.¹¹⁴

Pravaški tjednik *Hervatska* i pitanje sekularizacije školstva

Smatrajući odgoj i obrazovanje mladeži u hrvatskom duhu osnovnim preduvjetom nastanka, a potom i očuvanja samostalne hrvatske države, *Hervatskv*¹¹⁵ je s velikom pažnjom popratila i rad Prve opće hrvatske učiteljske skupštine, koja je po uzoru na velike učiteljske skupštine koje su se organizirale u Beču, Pragu, Ljubljani i Pešti održana u Zagrebu od 23. do 25. kolovoza 1871. okupivši učitelje iz Banske Hrvatske, Dalmacije i Vojne krajine te goste iz Austrije, Češke, Moravske i Poljske, Srbije, Crne Gore i Slovenije te Bačke i Banata.¹¹⁶ Nakon žestoke osude izdajničkoga svećenstva koje je pod svojom upravom i nadzorom imalo pučke škole¹¹⁷ pravaški je tjednik, potaknut predstojećim okupljanjem hrvatskih učitelja, vjerojatno iz Starčevićeva pera, iznio svoju objekciju o pučkim školama i općenito o školstvu, iz kojega se ne čuje ništa „van puko austrianstvo”. Takvim

¹¹³ [Ante Starčević], „Naši popi”, *Hervatska*, 23. 7. 1871., 1-2.

¹¹⁴ [Ante Starčević], „Naši popi”, *Hervatska*, 23. 7. 1871., 1-2; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 294-295; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 302-303.

¹¹⁵ Osim *Hervatske*, na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini svoje su izvjestitelje imale i *Narodne novine*, *Vienac*, *Agramer Zeitung*, *Agramer Lloyd* i *Südslavische Korrespondenz*. *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 23., 24. i 25. kolovoza 1871.* (Zagreb: Centralni odbor I. obće hrv. uč. skupštine, 1871), 222.

¹¹⁶ „Prva hrvatska skupština učitelja”, *Zagrebački katolički list*, 31. 8. 1871., 290; „Prva hrvatska skupština učitelja (Dalje)”, *Zagrebački katolički list*, 7. 9. 1871., 297; *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu*, 217-231; Nevio Šetić, „Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871.-1878. i njihovo političko, nacionalno integracijsko i modernizacijsko značenje”, *Napredak: časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju* 153 (2012), br. 3-4: 529, 535, 538.

¹¹⁷ *Zakonom ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, donesenim u vrijeme bana Ivana Mažuranića 1874., svećenstvo gubi svoj dotadašnji utjecaj na školstvo u Banskoj Hrvatskoj. O reformi pučkoga školstva u vrijeme bana Ivana Mažuranića vidi: Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 402-412.

„pošvabljenim školstvom” dovedena je Hrvatska u stanje u kojem se nalazi, smatrao je Starčević, posebno ističući udžbenike povijesti i zemljopisa pune „austrianštine” kojom se truje „mlado hervatsko serdce”. Krivcima što se hrvatsku mladež ne uči o slavnoj hrvatskoj prošlosti proglasio je autore udžbenika Franju Račkog i Matiju Mesića, napominjući da su obojica „popi”. Posebno „ljutom ranom” koja na školstvu „smerdi” smatrao je njemački jezik, koji su „muževi napredka i naroda” još na Hrvatskom saboru 1861. nastojali izbaciti iz škola. Uoči skupštine polagao je Starčević nadu u pravaške pristaše među hrvatskim učiteljima, od kojih je očekivao da će snažno „udariti po ništarstvu švabskoga u nas pučkoga školstva”.¹¹⁸ Dok se *Zagrebački katolički list* iscrpno izvještavajući s učiteljske skupštine žalio što se među čimbenicima koji će imati utjecaj u školama nigdje nije spominjala Crkva, a ni vjera, a malobrojne svećenike i učitelje koji su nešto željeli reći i o tome vikom se ušutkavalo, te da skupštinske rezolucije pokazuju „težnju za emancipacijom ne samo od crkve nego i od države”,¹¹⁹ *Hrvatska* je navodeći sadržaj donesenih rezolucija likovala nad odlukama skupštine kojima se učiteljstvo izjasnilo za ukidanje „popovske” vlasti u školama i stavljanje škola pod upravu i nadzor općina i države. Osim što „pop” ne može „samo po svom staležu” ući ni u općinski školski odbor, već mora biti izabran, skupština je odredila i da županijski nadzornik pučkih škola ne može više kao dotad biti svećenik, „i to opet samo zato što je popo”, nego tu dužnost može obavljati samo od vlade imenovani „didaktičko-pedagogički” obrazovan učitelj. „Konsistorij popovski” koji je dotad ponekad bio vrhovna školska vlast skupština i ne spominje, dajući posebnome ministarstvu vrhovni nadzor nad školama, ističe pravaški tjednik, zaključujući na kraju da je učiteljska skupština svojim rezolucijama svećenstvu oduzela svu vlast koju su dotad „popi kao privilegirani stališ u školi veršili”.¹²⁰ *Hrvatska* nije pozdravila samo odluke skupštine koje su se ticale sekularizacije školstva, nego se o čitavome njezinu radu i zaključcima pozitivno izrazila.¹²¹

Odluke Prve opće hrvatske učiteljske skupštine, „koja izluči popa iz škola, ter poveri uzgoj mladosti učiteljem”, iskoristio je i Starčević da se još jednom obračuna s „popi” koji su se proglasili Božjim namjesnicima da bi ljude strpali „pod svoje osobno gospodstvo”. Međutim, to gospodstvo može potrajati samo dok puk ne shvati „da se čista vera i život ljudski ravna stalnim zakoni a ne čijom samovoljom”, a upravo to svakoga dana shvaća sve više ljudi jer se razvija i širi znanost, a s napretkom znanosti „propada bezobzirna sebičnost” ma čija ona bila. Tako i pučki učitelji, ističe Starčević, koji donedavno nisu smjeli ni pisnuti protiv „popom”, sada se ipak složno i javno digoše protiv svojih gospodara i ropstva. Pučki

¹¹⁸ [Ante Starčević], „U oči skupštine hervatskih učiteljah”, *Hrvatska*, 30. 7. 1871., 3.

¹¹⁹ „Prva hrvatska skupština učiteljska. (Dalje.)”, *Zagrebački katolički list*, 7. 9. 1871., 301; „Prva hrvatska skupština učiteljska. (Konac.)”, *Zagrebački katolički list*, 21. 9. 1871., 316.

¹²⁰ „Hrvatska učiteljska skupština”, *Hrvatska*, 3. 9. 1871., 3.

¹²¹ „Hrvatska učiteljska skupština”, *Hrvatska*, 17. 9. 1871., 3.

su učitelji shvatili svoj „zadatak preplemenit”, a taj je da nauče dijete „kako da si uzderži i očuva: telo zdravo, serdce čisto, razum bistar i prosvetljen znanjem, kako da si osigura razložnu pravu sreću”, odnosno da oslobađajući školu „popa” u njoj odgajaju „ljude razuma i slobode”. Svjestan je Starčević da zaključcima učiteljske skupštine bitka za sekularizaciju školstva još nije okončana te da će se svećenstvo buniti i uz podršku Sabora, kojem je „biskup glavom” i u kojem sjede deseci svećenika i drugih „prodanih stvorovah”, nastojati sačuvati svoj utjecaj na školstvo, no usprkos tome smatrao je da će svećenstvo uskoro i u Hrvatskoj kao i u drugim naprednim i slobodnim državama izgubiti vlast u školama.¹²² Naravno da Starčević nije mogao kao primjer navesti Austriju, despociju koja je bila glavni predmet žestoke osude u pravaškim glasilima, premda je liberalni Prosinački ustav 1867., načelno protivan privilegijima Katoličke crkve, omogućio reformu osnovnoga školstva koja je provedena donošenjem prvoga modernog zakona o pučkom školstvu u Monarhiji 1868., a kojim je školstvo, osim vjeronauka, došlo pod nadležnost države.¹²³ *Hrvatska*, vjerojatno opet iz Starčevićeva pera, rezimirajući rad „preznamenitoga sastanka” hrvatskih učitelja, zasluge za njegov uspjeh pripisuje pravaškim pristašama među učiteljima¹²⁴ koji su, premda u golemoj manjini, od početka do kraja imali vlast nad skupštinom dajući smjer njezinu radu.¹²⁵ Iako zadovoljan ishodom učiteljske skupštine, napose zaključkom da se njemački jezik isključi iz škola, Starčević će joj uputiti i određene zamjerke. Nedorečenima je ocijenio nazore „u pogledu popih naprama školi” i „nauka vjere”, što je pripisao nedostatku vremena za raspravu. Smatrajući da pretjerivanje

¹²² [Ante Starčević], „Učitelji proti popom”, *Hrvatska*, 3. 9. 1871., 1.

¹²³ Biočić, *Svećenici u politici*, 25, 52; Dinko Župan, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću”, u: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 284-285.

¹²⁴ Premda Starčević zacijelo pretjeruje, pravaški pristaše na skupštini posebno su se istaknuli u raspravi o školskim udžbenicima, napose pravopisu na kojem će se tiskati školske knjige, i zahtjevom da se iz škola posve izbaci njemački jezik. Što se pravopisa tiče, umjesto prijedloga da to bude „akademički”, odnosno pravopis JAZU, nakon istupa Skendera Fabkovića – iz kojega je prema pisanju *Zagrebačkoga katoličkog lista* progovorio duh Ante Starčevića, to jest njegovo mišljenje o Akademiji – na kraju je prihvaćen prijedlog da se školske knjige tiskaju na novom književnom pravopisu. Govor karlovačkoga učitelja Janka Tomića protiv njemačkoga jezika, kojim se zatupljuje duh hrvatske mladeži, bio je popraćen velikim odobravanjem prisutnih. *Zagrebački katolički list* ističe da premda vođe učiteljske skupštine nisu tajili da su im uzor, učitelji i savjetnici upravo njemački pedagozi, na kraju je ista skupština „s klikom i pleskom” prihvatila izjavu „da hrvatska glava od ničesa neotupi, koliko od njemačkoga jezika i njemačke znanosti”. *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu*, 84-88; „Prva hrvatska skupština učiteljska. (Dalje.)”, *Zagrebački katolički list*, 14. 9. 1871., 307; „Prva hrvatska skupština učiteljska. (Konac.)”, *Zagrebački katolički list*, 21. 9. 1871., 317.

¹²⁵ [Ante Starčević], „Osvert na herv. učiteljsku skupštinu”, *Hrvatska*, 1. 10. 1871., 3. Objasnjavajući u *Pismima Magjarolacah* kako je „rukovet Steklišah” na učiteljskoj skupštini uspjela nadvladati „preveliku većinu Hervato-Serbah i Serbo-Hervatah i Jugoslavenah”, Starčević kaže: „Ali kad Stekliš govori sve se trese u njemu, na njemu i oko njega (...) Na reč Stekliša morati je skakati, a na reč Jugoslavena morati je plakati ili smejati se. Ista Stekliška očara svojom besedom tako da joj nijedan Jugoslaven nemože doskočiti.” [Ante Starčević], „Pisma Magjarolacah. XV.”, *Hrvatska*, 17. 9. 1871., 1.

s vjerskom poukom razvija odbojnost prema vjeri, što za posljedicu ima i „premnoga zla”, pravaši su, ističe, protiv toga da djeca prve dvije-tri godine bilo što uče napamet od „nauke vere”, a potom bi ih učitelji učili samo molitve i glavna vjerska načela, dok bi svećenici povremeno dolazili u škole davati dobru pouku iz morala i tumačiti članke vjere. Što se tiče funkcije ravnatelja pučkih škola, koju su tada u Banskoj Hrvatskoj obnašali isključivo svećenici, Starčević je zauzeo načelan stav naglašavajući da pravaši ne tjeraju „popa” iz ravnateljstva škola, ali žele da kao u slučaju „nepopa” bude podložan izboru. „Pravo svakomu sinu domovine; povlasticu nikomu”, zaključuje Starčević.¹²⁶ I Kvaternik je bio zadovoljan držanjem hrvatskoga učiteljstva, koje „diše odrešito u duhu *anti-sveštenečkoga* upliva na škole”, pri čemu je smatrao da je to posljedica upravo „*proti-pravaške* politike” svećenstva koje se, umjesto za pravaškim načelima i idejama, povodilo za švapsko-mađarskim spletkama.¹²⁷

Kvaternikov sukob s mladim suradnicima u uredništvu *Hervatske*

Kvaternikova naglašena katolička orijentacija, kojom se isticao među pripadnicima svjetovne građanske inteligencije u Banskoj Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća, od proljeća 1871. dovodit će ga u sve veću opreku s mladim suradnicima u uredništvu *Hervatske*, koji nisu podržavali njegovo „vjersko katoličko političko pisanje” i želju da pravaški tjednik bude vjerski utemeljen.¹²⁸ Iako je sukob bio privremeno smiren, nekoliko mjeseci poslije dovest će zamalo do raskola u pravaškim redovima.

Kao diljem Europe, i hrvatsko je novinstvo od ožujka 1871. s velikom pozornošću pratilo i neovisno o stranačkom predznaku gotovo jednoglasno osuđivalo Parišku komunu. U *Hervatskoj* su prema Komuni do izražaja došla disonantna mišljenja.¹²⁹ Prateći tijek zbivanja, u rubrici „Razgled politike” Kvaternik je ocijenio da prevrat u Parizu nosi komunističko obilježje i oštro osudio ponašanje komunara zaključujući da je Komuna „uistinu strahota, koja preti razoriti i društvo, i čovečnost, i poštenje ljudsko”. U konfiskaciji imovine koju je Komuna počela provoditi vidio je napad na „božje i ljudsko dobro i pravo”.¹³⁰ Budući da je Komuna za Kvaternika predstavljala oživotvorenje svega onoga što je bilo u suprotnosti

¹²⁶ „Osvert na herv. učiteljsku skupštinu”, *Hervatska*, 1. 10. 1871., 3. Usp. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 303-304; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 296-297.

¹²⁷ „Razgled politike”, *Hervatska*, 3. 9. 1871., 2.

¹²⁸ Markus, *Solidarnost i sukob interesa na slavenskom Jugu*, 121; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 312; Jaroslav Šidak, „Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868-1871.”, *Historijski zbornik* 19-20 (1966-67): 347.

¹²⁹ Gross, *Izvorno pravaštvo*, 299.

¹³⁰ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 9. 4. 1871., 1; [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 16. 4. 1871., 1; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 297.

s njegovim vjerskim i društvenim načelima, nakon njezina sloma izrazio je zadovoljstvo što je napokon došao kraj „užasnomu i sramotnomu klanju, palenju i robljenju u Parizu, a time i u svoj Francezkoj”.¹³¹ Nakon gušenja Komune ipak nije odobravao osvetu versajske vlade, smatrajući da to nije pravi put da se iskorištene komunisti, jer se ta „bagra” proširila po cijeloj Europi, pa bi osveta u Parizu mogla izazvati iste takve komunističke reakcije izvan Francuske.¹³²

Nasuprot Kvaterniku, mladi suradnici *Hervatske* izražavali su u pravaškom tjedniku simpatije za Komunu i Prvu internacionalu koja je pružala podršku pariškim radnicima.¹³³ Iako je u rubrici „Vesti” vjerojatno Fran Matasić u početku nastojao nepristrano prikazati zbivanja u Parizu,¹³⁴ s vremenom je njegova naklonost prema Komuni postajala sve očitija. Među ostalim, u „Vestima” je, i to upravo u jednom od dva broja *Hervatske* koja je kao odgovorni urednik potpisivao Kvaternik, objavljen i izvještaj o organizaciji i radu Prve internacionale koja je podupirala Komunu, a potom i dva proglasa koja nisu bila publicirana ni u jednim drugim novinama u Banskoj Hrvatskoj.¹³⁵ U prvome proglasu u obliku manifesta komunari odbacuju optužbe o zločinima koji im se pripisuju te se uz ostalo ističe: „Što je sveta i veka, proletariat bio je rob kapitala, popovstva, plemstva. I recimo, da smo počinili sve one zloće, što nam ih oni broje, nisu li naši ugnjetači i tisućputih krivlji od nas. (...) Mi padosmo, ali nepropadosmo. Socializam propasti nemože, jerbo je pravica, jerbo je pravo. (...) Pariz vam pokaza što može puk. (...) Živila komuna! Živila republika socialna!” Drugi objavljeni tekst bio je proglas Prve internacionale namijenjen švicarskim seljacima. Napominjući da su „istog duha i smera” iskazanog u objavljenim proglasima gotovo sva radnička društva u većim europskim gradovima, pisac „Vesti” zaključuje: „Mnogi svet prestrogo osudjuje ove najnovije pojave, koji da groze upropastit sve

¹³¹ [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 4. 6. 1871., 1; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 298.

¹³² [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 11. 6. 1871., 2; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 300; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 298.

¹³³ Na simpatije mladih pravaša prema Komuni i sukob u Stranci prava u vezi s njom prvi je upozorio August Cesarec u člancima „Križa Stranke prava i naši ‘komunari’ 1871.” u časopisu *Izraz* 3 (1941), br. 1: 21-29 i br. 3: 81-88. Usp. Šidak, „Dva priloga”, 346-352. Šidak je na kraju navedenoga članka kao prilog s komentarima objavio pismo Kvaternika Halperu od 6. kolovoza 1871. s dodatkom u kojem je Kvaternik u prijepisu priložio i ultimativni dopis koji mu je uputio Fran Matasić kao zamjenik urednika *Hervatske*, 360-368.

¹³⁴ [Fran Matasić], „Vesti”, *Hervatska*, 23. 4. 1871., 4; 30. 4. 1871., 3; 7. 5. 1871., 4. Usp. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 300; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 298-299.

¹³⁵ [Fran Matasić], „Vesti”, *Hervatska*, 18. 6. 1871., 4; Miroslava Despot, „Odjek Pariške komune u suvremenoj štampi Hrvatske”, u: *Počeci socijalističke štampe na Balkanu*, ur. Milo Popović, Jovan Dubovac, Mladen Vukomanović i Mihailo Bjelica (Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo; Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1974), 25.

što postoji. Nu bilo kako mu drago, sigurno je samo toliko, da svi veliki pokreti, imati moraju i velike uzroke.”¹³⁶

Pariška komuna iznijela je tako na vidjelo različita mišljenja o društvenim pitanjima koja su postojala unutar Stranke prava. Ne daj, Bože, pisao je Kvaternik Halperu, da bi se Stranka prava sastojala samo od „bezbožnjakah i neprijateljah pozitivnih verah”, napominjući da su upravo zbivanja u Parizu pokazala kamo vode te „strahote”, odnosno masovna bezbožnost. Pojedinci, odnosno intelektualci mogu, smatrao je, biti bez vjere, ali vjeru i Boga ne smije se rušiti u neobrazovanim masama, koje će bez vjere postati živina.¹³⁷ Sukob u Stranci prava kulminirao je početkom kolovoza zbog Kvaternikova članka *Načela socialna (u užjem smislu)*, u kojem je na početku istaknuo da „rod čoveči, (...) od drugih stvorovah životinjskih razlikuje se po tom, što sledeći ponukanja *zdravoga i nepokvarenoga* razuma, on stupa za onim idealom, kojeg mu već sam taj razum predočuje, te koj i u pozitivnosti *verozakonah* svoj izraz u čovečanstvu zadobiva; idealu kojega zovemo *Bogom*, onim sva rukovodećim bitjem, koje samo možno je prinukati čoveka na obderžavanje moralnih zakonah, bez kojih društvo čovečansko i obstojati *kao takovo* nebi moglo”.¹³⁸ Premda to nije bilo jedino mjesto u članku gdje su etičke i religiozne vrijednosti istaknute kao temelj cjelokupnoga društva,¹³⁹ vjerojatno je Matasiću sporan bio upravo početni pasus, u kojem je Kvaternik iznio svoj stav prema religiji. Kao Bachov zamjenik na mjestu urednika *Hervatske*, zahtijevao je od Kvaternika da prije objavljivanja iz članka ukloni sporni „ukerpak”, zaprijetivši da će ako to ne učini, on i njegovi istomišljenici prestati pomagati u redakciji pravaškoga tjednika.¹⁴⁰ Odlučan u nakani da u glasilu Stranke prava suzbije „ateistička načela”, Kvaternik je pozivajući se na svoje „vlasništvo” lista” dao članak objaviti bez izmjena, a potom se, želeći stvar izvesti na čistac, u trenutku kad se Stranka prava našla pred opasnošću raskola pismom obratio Halperu,¹⁴¹ tražeći od njega da se „kategorički” izjasni o smjeru kojim bi

¹³⁶ [Fran Matasić], „Vesti”, *Hervatska*, 25. 6. 1871., 4; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 300; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 299.

¹³⁷ Kvaternikovo pismo Halperu 29. lipnja 1871., Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika zagorskom vlastelinu i meceni Stranke prava Eduardu Halperu Sigetskom (1870.-1871.)”, 178; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 313; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 201.

¹³⁸ [Eugen Kvaternik], „Načela socialna (u užjem smislu)”, *Hervatska*, 6. 8. 1871., 1.

¹³⁹ Tako Kvaternik ističe da je u građanskom društvu kojem je svrha „neograničeni tvarni, umni i moralni napredak državljanah usporedo s napredovanjem čovečanstva” zadatak vlade na sve načine poticati materijalni i „umni” napredak društva, a napose „čudorednost” (etiku), koja mora biti „pravac glavni i verhovni pravac društva građanskoga”, napominjući pritom da za to ne mogu biti dovoljni građanski zakoni sami po sebi, nego se tu „začimlje pripomoć vere i kroz ovu moralnoga uzgoja”. [Eugen Kvaternik], „Načela socialna (u užjem smislu)”, *Hervatska*, 6. 8. 1871., 2; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 298; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 197.

¹⁴⁰ Šidak, „Dva priloga”, 350-351, 367.

¹⁴¹ Kvaternik se obratio Halperu kao jednom od „glavnih članovah” i jedinom „podupiratelju” Stranke prava, ističući da je on polaganjem kaucije omogućio izlaženje *Hervatske* i da bez njegove potpore

Hrvatska ubuduće trebala ići. „Jesi li ti voljan, da list izlazi u *dosadanjem* duhu i pravcu, no bez-da se ipak *moralno*-filozofička načela (u religioznom smislu) iztiču, osim gdje ih mora državnik i politik kao *učin* i činitelja u kombinaciju uzimati *političku*; ili hoćeš da zavladaju u ‘Hrvatskoj’ očitim smerom načela bez Boga i duše i vere; ovu poslednju i ruglu izvrgavajući?” Kvaternik ističe da on nikad nije tajio svoje katoličko i kršćansko uvjerenje, koje mu je pod devizom „Bog i Hrvati”¹⁴² bilo i glavni pokretač njegova političkoga rada, naglašavajući pritom da je njegovo osnovno „religiozno-političko načelo” ne dirati ni u čije vjersko osvjedočenje, ali da od svakoga zahtijeva da se dosljedno drži načela svoje religije. Političar „na ljude *bez vere*” i ne obraća pažnju, jer društva bez vjere nema.¹⁴³ Glavna je svrha Stranke prava uspostava narodne i državne nezavisnosti i njoj sve, pa i osobne težnje i opredjeljenja, smatrao je, treba biti podređeno. Prema Kvaternikovu dubokom uvjerenju, temelj hrvatskoga društva je vjera u Boga, a osjećaji prema „tomu bitju” koje upravlja sudbinom čovječanstva izražavaju se na dva u načelu ista načina, to jest kršćanstvom zapadne i istočne Crkve. Potkopavati ta dva „fakta” znači doći u sukob s hrvatskim državnim pravom i udariti na „najsvetija osvedočenja celoga društva”.¹⁴⁴ Mlade je pravaše Kvaternik optužio da misle postići oslobođenje naroda rušeći Boga i vjeru u svijesti hrvatskoga naroda. Istaknuo je da su ga upravo optužbe koje su se počele javno upućivati Stranci prava zbog „*nedruštvenosti i pogibeljnih načela*” koja su mladi zastupali potaknule na objavljivanje članaka o društvenim načelima.¹⁴⁵ Upozorio je Halpera i na poslanicu Giuseppea Mazzinija¹⁴⁶ kojom osuđuje „zabludjele umom, ili

pravaški tjednik dosad ne bi opstao. Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 360, 363-364.

¹⁴² Pravaška lozinka „Bog i Hrvati!”, koju je prvi put izrekao Starčević u Hrvatskom saboru 1861., i Kvaterniku je značila da iznad suverenoga hrvatskog naroda koji sam odlučuje o svojoj sudbini ne stoji vladar nego samo Bog, no Kvaternik je bio uvjeren u izravnu Božju intervenciju u povijest naroda, napose hrvatskoga „izabranog” naroda. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 133. U *Hrvatskoj* 1871. Kvaternik je pravašku devizu „Bog i Hrvati!” vezao uz „medjunarodni ugovor” koji su Hrvati nakon što su slomili franačku vlast u 9. stoljeću sklopili sa Svetom Stolicom primivši opet svojom voljom kršćanstvo. [Eugen Kvaternik], „Sabor”, *Hrvatska*, 2. 4. 1871., 1.

¹⁴³ Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 360, 362, 363; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 201; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 313.

¹⁴⁴ Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 361; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 313.

¹⁴⁵ Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 362. Riječ je o četiri članka koje je Kvaternik objavio u pravaškom tjedniku *Hrvatska* u ljeto 1871.: „Deržavno-društvena načela”, 30. 7. 1871., 1-2; „Načela socialna (u užjem smislu)”, 6. 8. 1871., 1-2; „Načela socialna (Dalje)”, 13. 8. 1871., 1-2; „Načela socialna (Konac.)”, 20. 8. 1871., 1-2. O tim člancima opširnije vidi: Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 284-288; Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 197-198; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 297-298.

¹⁴⁶ Kvaternik je i u *Razgledu politike* krajem srpnja 1871. upozorio na Mazzinijevu poslanicu talijanskim radnicima kojom pobija načela i težnje Prve internacionale. Mazzini, „pervi europejski demokrat, republikanac i slobodnjak”, osudio je pred Europom, navodi Kvaternik, tri načela koja Internacionala

zlotvore ‘komune’”, predbacujući im nijekanje Boga i svake vjere, što za logičnu posljedicu ima „zatajenje narodnosti i države, s toga i *vlastnosti*, odtud i *obitelji*”. Mora da se „prijateljem ateizma” u Stranci prava sviđaju ta pogubna načela, procijenio je Kvaternik.¹⁴⁷ Osim što je optužio mlade suradnike *Hervatske* za „sektarstvo”, žalio se Kvaternik Halperu i na svećenstvo koje je „despocija”, odnosno Austrija iskvarila i pretvorila u svoje oruđe protiv hrvatskoga naroda. Na kraju svojih razmatranja o položaju vjere u hrvatskom društvu Kvaternik je zaključio: „Mi stojimo dakle pred dvima strujama *ubijajućim* naroda budućnost u ime vere: Jedna je koja veru zloupotrebljuje u *sadašnjosti sredstvom* u prilog *robstva* pod tuđince; – druga, koja *zabacujuć* veru, naumiše voditi narod u živinstvo i *grabež, tuđe* zloće radi.” Ponovio je da svakom pojedincu dopušta da o Bogu i vjeri misli i osjeća što želi, samo neka bude „pošten”, „ali neka svoja mnjenja nepreliva u nevirna čuvstva *naroda*; naroda toli zapuštena, toli komešana”.¹⁴⁸

Sukob između Kvaternika i mladih pravaša ipak je na kraju okončan kompromisnim rješenjem. Dogovoreno je da pravaški tjednik više ne piše o vjerskim pitanjima, a odbor koji je izabran trebao je kontrolirati važnije članke. Kvaternik se od kraja kolovoza više nije potpisivao kao vlasnik *Hervatske*, ali je izdavač i odgovorni urednik sve do predzadnjega broja ostao V. Bach, njegov odani suradnik i istomišljenik. Tijekom sukoba Starčević se nije želio sukobljavati ni s preosjetljivim Kvaternikom ni s mladima, čija „radikalna” mišljenja po svemu sudeći nije dijelio, ali je smatrao da će ih svojim utjecajem moći kanalizirati, ne želeći se odreći njihove besplatne suradnje u *Hervatskoj*.¹⁴⁹

U *Hervatskoj* se Kvaternik 10. rujna 1871. u svoje i Bachovo ime u programatskom članku naslovljenom *K smeru stranke prava* obračunao s mladim pravašima i njihovim nazorima, ali ne samo s njima. Od uvođenja dualizma Stranka prava svojim je publicističkim radom usprkos svim zaprekama krčila put istini u hrvatskome narodu i taj rad nije ostao bez uspjeha, pa kad ju politički protivnici više nisu mogli vrijeđati „*brojevnim* prigovorom”, svodeći ju tek na pojedina lica,

preporučuje kao uzore za napredak čovječanstva, a to su „tajenje Boga, zatajenje narodnostih i domovine, zanezanje svake osobne vlastnosti i svojine”. Citirao je dio poslanice u kojem Mazzini kaže da „zatajiti Boga (...) znači zatajiti *jedini* čversti, većini i nepotresljivi temelj dužnostih i pravah vaših (radničkih, kojima govori) kao i dužnostih drugih prema vašem razredu; znači zatajiti izvestnost, da ste vi zvani pobediti, i da ćete *pobediti*. Odstranjenjem bivstva jednog prvobitnog razumnog uzroka, pada i bivstvo najvišjega, sve ljude važućega i za sve samo jednu dužnost postavljenoga *moralnoga zakona*, otpada mogućnost zakona za svaki napredak, kao i razumne, život čovečanstva rukovodeće *osnove*...” [Eugen Kvaternik], „Razgled politike”, *Hervatska*, 30. 7. 1871., 2.

¹⁴⁷ Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 363; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 300; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 314.

¹⁴⁸ Pismo Kvaternika Halperu 6. kolovoza 1871. u: Šidak, „Dva priloga”, 365; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 300; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 314.

¹⁴⁹ Šidak, „Dva priloga”, 351, 366; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 300; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 312, 314-315.

počeli su, želeći ju uništiti, prigovarati „*stranci samoj, stvari koju ova zastupa*”, proglašavajući ju za „sektu” kojoj se podmeću i „najstrahovitija zločinstva: petrolaši,¹⁵⁰ ubojice, itd.”, ističe Kvaternik. Svjestan, naravno, da su ta podmetanja posljedica i stava mladih pravaša prema Komuni, odlučno se suprotstavio tome da se „*izvan – politička osvedočenja*” pojedinaca pripisuju cijeloj Stranci prava. Posebno je oštro osudio unošenje razdora u hrvatsko društvo filozofsko-religijskim pitanjima. Ne samo Stranci prava nego i svakoj drugoj političkoj stranci sa širenjem njezina utjecaja pristupaju ljudi različitih društvenih nazora, no „društveni zločin” je kad se osobna uvjerenja pojedinaca silom žele prenijeti na cijelu stranku, smatrao je Kvaternik. Neposredni cilj Stranke prava jest da hrvatski narod u okviru hrvatskoga državnog prava ponovno dobije svoju narodnu i državnu nezavisnost, naglašava Kvaternik, poručujući stranačkim neistomišljenicima da svatko tko teži nekim drugim svrhama i „*namerami izvan – političnima*” ne može biti članom Stranke prava, štoviše on je njezin protivnik. Kad se uz to još i svoja osobna uvjerenja i nazore nameće ne samo stranci nego i cijelom hrvatskom društvu, koje ih „kao nerazložne zabacuje”, tada se takvim miješanjem u političku svrhu Stranke prava onemogućuje ostvarenje toga cilja, zaključuje Kvaternik. Citirajući već spomenuti dio „Otvorenoga pisma” iz studenog 1870. u kojem je iznesen zahtjev za potiskivanje svih razlika u društvu sve dok se ne izbori sloboda i nezavisnost hrvatskoga naroda, rezignirano je konstatirao da je „eto i taj pravac” kod političkih protivnika, a osobito među svećenstvom, naišao na najnemilosrdnije neprijateljstvo. Svećenici bi, smatrao je, već po svojem zvanju morali biti borci „istine i pravice”. Tko se ne želi u skladu sa svojim zakonom isticati u borbi za „svetu stvar naroda”, trebao bi se držati podalje od svjetovnih „političkih strastih”, a ne se gurati u prve redove da odande „za opake svrhe *proti narodu vojuje*”, zaključuje Kvaternik opravdavajući žestoke napade *Hervatske* na svećenstvo koje je podržavalo Narodnu stranku. Namjera članka nije bila samo razračunavanje s neistomišljenicima već i pokušaj da se za „smer” Stranke prava pridobiju svi oni poštenu, ali protupravaškom propagandom zavedeni pripadnici protivničkih političkih stranaka. Tamo ih je moglo dosad zadržati, vjerovao je Kvaternik, samo spletkarenje uslijed lažnih, zlobnih i uz to potajnih glasina širenih protiv Stranke prava. Poručujući da je svatko tko „pošteno” misli dobrodošao u Stranku prava te pozivajući i „*konservativne življe*” da joj pristupe, Kvaternik ističe da je Stranka prava na svoju zastavu zapisala: „*Obrana i poštovanje, uz narodno-deržavno Hervatah pravo, i svačijega prava, koje to narodno hervatsko pravo štiti*”, te bi se stranka iznevjerila toj zastavi kad bi zastupala nešto što je protiv hrvatskoga prava ticalo se to „budi pojedinih razredah, budi pojedinacah, društva, budi napokon *učinah*” koje hrvatsko društvo smatra svojim osvjedočenjima. Takvi su „učini” prije svega, naglašava Kvaternik, „njegova *verozakon-ska osvedočenja*, koja se očituju u *hervatskom narodu uverenji zapadne i istočne*

¹⁵⁰ Izraz se koristio kao pogrdan naziv za sudionike Pariške komune.

cerkve; učini koje štiti i deržavno pravo Hervatah”.¹⁵¹ Iz Rakovice je 8. listopada 1871. u proglasu „hrvatske narodne vlade” Kvaternik sa svojim pristašama uputio svoj posljednji poziv svećenstvu obiju vjeroispovijesti da narod poučavaju kršćanskoj ljubavi i slozi.¹⁵²

Zaključne napomene

Pravaški tjednik *Hervatska*, koji je izlazio od 1. siječnja do 8. listopada 1871., pod utjecajem zbivanja u Europi, Austro-Ugarskoj Monarhiji i Banskoj Hrvatskoj posvetio je znatnu pozornost i pitanjima vezanim uz crkvenu i vjersku problematiku.

Starčević će izložiti svoja religiozna shvaćanja utemeljena na liberalnim zasadama 19. stoljeća. Istaknut će da je vjera stvar „duševnosti”, odnosno osobna stvar svakoga čovjeka, te da se svjetovni vladari ne smiju miješati u pitanja vjere i Crkve, o kojima treba odlučivati isključivo Crkva. Starčevićovo, pa i Kvaternikovo zalaganje za vjersku toleranciju u kontekstu pravaške ideologije bilo je odraz ne samo prihvaćanja liberalnih načela nego i potrebe s obzirom na to da je hrvatska nacija bila određena kao viševjerska zajednica. Ukidanje Papinske Države 1870. godine potaknut će Starčevića da iznese mišljenje o papinoj svjetovnoj vlasti, koju će osuditi kao „despotesku”, ali će sam čin talijanskoga osvajanja Rima ocijeniti kao „prosto razbojničtvo” jer je izvedeno nasilno, odnosno bez izražene volje Rimljana da budu ujedinjeni u jednu državu. Za razliku od Starčevića, Kvaternik se nije jasno odredio o ukidanju Papinske Države, vjerojatno zato što su se njegova duboka katolička uvjerenja na tom pitanju razilazila s načelom nacionalnoga ujedinjenja koje je odlučno zastupao kad je bila riječ o ujedinjenju hrvatskoga naroda i svih hrvatskih teritorija u jednu državu. Oba pravaška prvaka smatrala su da bi hrvatski narod trebao sam birati svoje biskupe, a Starčević je isticao da bi uz izbor svećenika narod zajedno s njima trebao upravljati i crkvenom imovinom. Oštra osuda biskupa Strossmayera zbog njegovih istupa vezano uz pitanje protestanata i dogmu o papinoj nezabludivosti na Prvom vatikanskom koncilu, kojoj će u pravaškom tjedniku posebno veliku pažnju posvećivati Kvaternik, može se označiti kao začetak žestokoga sukoba koji će se u sljedećim mjesecima najprije zaoštavati, a zatim do kraja rasplamsati u vrijeme i nakon izbora za Hrvatski sabor 1871. između Stranke prava i katoličkoga svećenstva. Ono je, po sudu pravaša, zloupotrebilo vjeru i svoj utjecaj u narodu u korist strossmayerovske Narodne stranke, koja zastupa tuđinske interese u Hrvatskoj. Prva opća hrvatska učiteljska skupština pružila je priliku suradnicima pravaškoga tjednika da se jednoglasno izjasne za sekularizaciju školstva, dok će tretiranje Pariške komune

¹⁵¹ [Eugen Kvaternik, Vjekoslav Bach], „K smeru stranke prava”, *Hervatska*, 10. 9. 1871., 1-2. Usp. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 315; Šidak, „Dva priloga”, 352; Turkalj, „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku”, 300-301.

¹⁵² Markus, „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici”, 199-200.

iznijeti na vidjelo različit pristup društvenim pitanjima, a napose poimanju vjere i njezine uloge u društvu između izrazito religioznoga Kvaternika i mladih suradnika u uredništvu *Hervatske*, koji nisu dijelili njegova uvjerenja. Kvaternik je smatrao da jedino Bog može potaknuti ljude da se drže moralnih načela bez kojih ljudsko društvo ne može opstati, iz čega je dosljedno proizašla osuda filozofsko-religioznih nazora mladih neistomišljenika u Stranci prava, kao i svih ostalih bilo na vjerskim, staleškim ili nekim drugim osnovama utemeljenih razlika i podjela, težnji i uvjerenja kojima bi se unosio razdor u hrvatsko društvo i time onemogućavalo ostvarenje slobode i samostalnosti hrvatskoga naroda i države.

Neobjavljeni izvori

Dnevnik Eugena Kvaternika (1867.-1870.) [Dnevnik je pretipkan na pisaćem stroju prema rukopisnom prijepisu originala dr. Blaža Jurišića].

Novine i časopisi

Branik (Vojni Sisak), 1871.

Gross, Mirjana. „Starčević nije sudjelovao u modernizaciji Hrvatske”. *Novi list* (Rijeka), 18. 11. 2000.

Hervat (Zagreb), 1868-1869.

Hrvatska (Zagreb), 1870.

Hrvatska (Zagreb), 1871.

Zagrebački katolički list (Zagreb), 1871.

Objavljeni izvori i literatura

I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 23., 24. i 25. kolovoza 1871. Zagreb: Centralni odbor I. obće hrv. uč. skupštine, 1871.

Barišić, Pavo. *Ante Starčević. Ideali slobode i prava.* Zagreb: Školska knjiga, 2022.

Biočić, Ana. *Svećenici u politici: djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom saboru 1868.-1871.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018.

Biočić, Ana; **Turkalj**, Jasna; **Žunabović Juričić**, Anamarija. „Prilog političkom djelovanju svećenika pravaša. Juraj Žerjavić zastupnik u Hrvatskom saboru (1897.-1902.).” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36 (2018): 174-214.

Bratanić, Mateo; **Pandurić**, Andrea. „Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku”. *Croatica Christiana periodica* 41 (2017), br. 79: 21-45.

Cesarec, August. „Križa Stranke prava i naši ‘komunari’ 1871.” *Izraz* 3 (1941), br. 1: 20-29.

Cesarec, August. „Križa Stranke prava i naši ‘komunari’ 1871.” *Izraz* 3 (1941), br. 3: 81-88.

Ciliga, Vera. „O stavovima pravaša i narodnjaka prema političkim pojavama svoga vremena (1867-1871).” *Časopis za suvremenu povijest* 5 (1973), br. 2: 77-99.

Despot, Miroslava. „Odjek Pariške komune u suvremenoj štampi Hrvatske”. U: *Počeci socijalističke štampe na Balkanu*, uredili Milo Popović, Jovan Dubovac,

Mladen Vukomanović i Mihailo Bjelica, 11-30. Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo; Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1974.

Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića, 1862.

Dragošević, Srećko. „Prvi vatikanski sabor (uz stogodišnjicu)”. *Crkva u svijetu* 5 (1970), br. 1: 54-64.

Ganza Aras, Tereza. „Postoji li u Hrvatskoj tradicija nacionalnog liberalizma”. U: *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*, uredila Grozdana Cvitan, 75-89. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 1998.

Grijak, Zoran. „Hrvati i Sveta Stolica od 1790. do 1918.” U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, uredile Vlasta Švoger i Jasna Turkalj, 625-637. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.

Gross, Mirjana. „O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika”. *Časopis za suvremenu povijest* 4 (1972), br. 1: 25-46.

Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.* Zagreb: Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1985.

Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret.* Zagreb: Golden marketing, 2000.

Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus nakladni zavod, 1992.

Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.* Priredio Mirko Juraj Matušić. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003.

Iveljić, Iskra. „Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine”. *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 2-3: 19-42.

Jerković, Marko. „Imenovanje papinoga kapelana Timoteja zagrebačkim biskupom 1263. godine: studija o odnosima srednjovjekovnih središta moći”. *Croatica Christiana periodica* 39 (2015), br. 76: 27-48.

Jukić, Ivana. „Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687. godine”. U: *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama. Zbornik radova*, uredile Zrinka Blažević i Lahorka Plejić Poje, 85-97. Zagreb: Matica hrvatska; Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, 2016.

Karaula, Željko. „Pisma Eugena Kvaternika zagorskom vlastelinu i meceni Stranke prava Eduardu Halperu Sigetskom (1870.-1871.)”. *Hrvatsko zagorje* 20 (2014), br. 3-4: 132-192.

Kuntić, Ljerka. „Vanjskopolitički pogledi pravaša od g. 1858. do 1871.” Doktor-ska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 1961.

Kvaternik, Eugen. *Rieč u sgodno vrieme*. Zagreb, 1870.

Kvaternik, Eugen; **Bach**, Vjekoslav. *Gospodine*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, s. a.

Markus, Tomislav. „Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici 1859.-1871. godine”. *Povijesni prilozi* 16 (1997): 159-222.

Markus, Tomislav. „Društveni pogledi Ante Starčevića”. *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 3: 827-848.

Markus, Tomislav. *Solidarnost i sukob interesa na slavenskom Jugu. Južni Slaveni u hrvatskoj političkoj misli 1844.-1918*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

Medved, Marko. „Katolici i politika: Od *Syllabusa* Pija IX. do Drugoga vatikanskoga koncila”. *Riječki teološki časopis* 21 (2013), br. 2: 341-362.

Miklobušec, Valentin. „Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (I. dio). Prvi dodiri i počeci suradnje nakon ponovne uspostave Reda”. *Obnovljeni život* 60 (2005), br. 2: 171-193.

Nehajev, Milutin. *Rakovica – o 125. godišnjici rakovičke bune i 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*. Uredio Ivan Jurković. Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1996.

Neralić, Jadranka. „Biskup Ivan Trogirski (1064.-1111.) osnivač benediktinskog samostana sv. Nikole”. U: *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei. Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja*, uredili Vanja Kovačić i Jozo Milanović, 87-102. Trogir: Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, 2014.

Obreški, Janko. *Strossmayerovi govori na Vatikanskom koncilu*. Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete u Zagrebu, 1929.

Slišković, Slavko. „Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”. *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 209-220.

Slišković, Slavko. „Pokreti i reforme Crkve u prošlosti”. *Bogoslovska smotra* 78 (2008), br. 2: 303-319.

Slišković, Slavko. „Hrvatski katolicizam u 19. stoljeću”. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, uredile Vlasta Švooger i Jasna Turkalj, 225-252. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

Starčević, Ante. „Stranke u Hrvatskoj. (Iz ‘Hervata’ god. 1868. svez. I. i II.)”. U: *Djela Dra. Ante Starčevića. 3. Znanstveno-političke razprave, 1894-1896.*, uredio Josip Bratulić, 90-136. Varaždin: Inačica, 1995.

Šetić, Nevio. „Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871.-1878. i njihovo političko, nacionalno integracijsko i modernizacijsko značenje”. *Napredak: časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju* 153 (2012), br. 3-4: 529-546.

Šidak, Jaroslav. „Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868-1871.” *Historijski zbornik* 19-20 (1966-67): 341-368.

Švogor, Vlasta. „Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852.” *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 121-145.

Turkalj, Jasna. „Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku i politici do Rakovice (1867.-1871.)”. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1998.

Turkalj, Jasna. „Liberalni nacionalizam Ante Starčevića”. U: *Zbornik radova 6. Strossmayerovih dana*, uredio Ivica Mandić, 69-88. Đakovo: Matica hrvatska – Ogranak Đakovo, 2008.

Turkalj, Jasna. „Az ‘új és régi Jelačić kultusz’ ellenfelei – A jogpártiak Josip Jelačić bánról”. *Századok* 149 (2015), br. 3: 557-574.

Turkalj, Jasna. „‘Skidanje krinke’ – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim političkim glasilima (1868-1871)”. U: *Ante Starčević. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti*, uredili Stjepan Matković i Božidar Petrač, 169-240. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2017.

„Ultramontanizam”. U: *Opći religijski leksikon*, uredio Adalbert Rebić, 981. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Valentić, Mirko. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske; Školska knjiga, 1981.

Župan, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću”. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, uredile Vlasta Švogor i Jasna Turkalj, 273-308. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.

*Jasna Turkalj**

Religious Issues in the Party of Rights' Weekly *Hervatska* in 1871

Summary

Based on scholarly literature and periodicals, primarily articles published in the Party of Rights' weekly *Hervatska*, this paper offers an overview of the opinions expressed by Ante Starčević, Eugen Kvaternik, the young associates in the editorial office, and the weekly's correspondents on various religious and church-related matters. The weekly engaged in discussions influenced by domestic and European political events, addressing the abolition of the Papal State in 1870, the secular authority of the Pope, and the appointment of bishops in Croatia. During this time, there was intense criticism directed towards Bishop Strossmayer for his statements regarding Protestants and the dogma of papal infallibility, which had been confirmed during the First Vatican Council. These discussions marked the beginning of a fierce conflict that would escalate in the subsequent months, particularly during the May elections for the Croatian Parliament in 1871 and thereafter. The conflict emerged between the supporters of the Party of Rights and the Catholic clergy who aligned themselves with Strossmayer's National Party. The First General Assembly of Croatian Teachers provided the collaborators of *Hervatska* with an opportunity to express their support for the secularization of education. Additionally, debates on the Paris Commune brought to light differences between the deeply religious Kvaternik and his young collaborators in the editorial office of *Hervatska* regarding social issues, particularly the notion of religion and its role in the society.

Keywords: *Hervatska* weekly, 1871, Eugen Kvaternik, Ante Starčević, Croatian society, religion, Church, clergy, political and religious events in Europe and Croatia

* *Jasna Turkalj*, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: jturkalj@isp.hr